

АЯЗ
ГЫЙЛАЖЕВ

КАЧАК

АЯЗ ГЫЙЛӘЖЕВ КАЧАК

Хикәянең тексты Аяз ага Гыйләжевның
1997 елда басылган сайланма әсәрләр
китабыннан алынды.

Сканлау, таныту, тикшереп укып чыгу һәм
китап калыбына күчерү

«Армут» берләшмәсе
тарафыннан башкарылды.

Китап Аяз аганың җефете Нәкыя апа рөхсәте
белән челтәргә урнаштырыла.

Армут
Казан

19 КӨРӨЗ, 2018

I

Кече якта, караваттагы колак мендәренә капланып, Тәнзилә елый. Күңеле тулган икән кызийның. Батист кулъяулыгы гына түгел, мендәр тышлыгы да күз яшеннән сыгарлык булган.

Ул кычкырып еламый. Сабыр холкы елаганда да аны шулай тыйнак иткән. Андый кеше шулай була бит ул. Шыпырт кына йөри-йөри дә, — мә сиңа, жылы, яңгырдан соңгы язгы боз кебек кузгалып китә.

Тәрәзә төбөндәге кына гөле чүлмәге янында бөгәрләнеп чуар песи Куштый йоклый. Ачык тәрәзәдән бакчада сәрви куаклары арасында тырманган тавыкларның ара-тирә бер-берен чукуп, кыркылдашып куюлары ишетелә.

Тәнзиләгә фермага төшәргә күптән вакыт. Кичке савымга кырга — туплауга барырга кирәк. Иптәш кызлары көтә торганнардыр.

Көтсеннәр! Бер сәгать түгел, ике сәгать көтсеннәр. Житәр! Эш дип, ферма дип әле дә түзеп киленгән инде. Үзең хакында, гомер хакында уй-

ланырга вакыт та калмаган. Уйлап карасаң, тәмам һушың китәр, валлаһи! Ни гомер кичке уенга чыкканы юк Тәнзиләнең, кино карамаганга да күпме инде. Бик кызык китап дип ишеткәч, Тургеневнең «Ася»сын алып кайткан иде. Ул да ике бите генә укылган килеш ята. Кисеп куйган крепдешин күлмәкнең кисәкләре, өлгеләре таралып, югалып бара. Берсенә дә кул җитми, һаман эш тә эш. Эшенең мәгънәсе булса икән, ходаем. Район газеты килсә, укырга оят, колхозың, арттан караганда, иң алдынгылар рәтендә...

Җитәр! Көтсеннәр, ачулансыннар, Тәнзилә бүген сыерлар янына аяк та басачак түгел. Саварлар әле. Кирәк булса, кешесен дә табарлар! Әнә, колхоз председателенең хатыны Гөлҗиһан тик ята, хисапчының Нурдидәсә дә кибет төбен, базар юлын таптаудан бушамый. Алар да эшләсеннәр. Гөлҗиһан, Тәнзилә кебек, өч ел сыер савып карасын әле.

Гажәп, иптәш кызлары Гөлҗиһан белән Нурдидәне әрлэгәндә: беренчесенең бала-чагасы күп, икенчесе саулыкка туймый икән дип яклап чыга торган Тәнзилә бүген үзе аларны тотып ашардай хәлгә килгән иде.

Нигә, алар да эшләсеннәр!

Өч ел... Аккан су кебек үткән дә киткән. Тәнзиләгә егерме тулган. Егерме яшь... Гомер юлының уртасы кайчан башлануын беркем дә белми бит. Бәлки, аның яртысы үтеп тә киткәндер. Унынчы

классны тәмамлаганга өч ел. Тфү! Чәчәк кебек го-
мерең ферма өендә каравылчы Минәч картның
сасы тунын иснәп үтсен инде!..

Әле иртән генә Тәнзилә ваемсыз һәм көләч
кыз иде. Бүген иртәнгә савым тәмамлангач, ул
иптәшләре белән сыер абзарларын сыларга кал-
мады. Каладан айлык ялга кайткан апасы Гөлән-
дәмне озатасы бар иде аның.

Гөләндәм Тәнзиләнең бертуганы булса да,
төсе-башы белән дә, холкы-фигыле белән дә
сеңелесенә охшамаган иде. Ул сигезенче класс-
ны бетерер-бетермәстән укуын ташлап колхозда
эшли башлады. Анда да бер кыш ерак урманга
агач кисәргә барып, колхоз эшеннән тәмам туеп,
усалланып кайтты. Кайтты да:

— Бер капчык арыш өчен бил бөкрәйтеп,
күз чекрәйтеп эшләп йөрисем юк, калага китәм,
- диде.

Кызының холкын яхшы белгән Мәгъмүрә
апа каршы килеп маташмады. Колхоз председа-
теле Бикбулат кына:

— Китсәң кит, ак юл үзеңә, тик язу бирмим, -
дип кырт кисте.

Гөләндәм сынмады, колхоз идарәсендә
күтәргән давын район үзәгенә алып барып,
жәнжал итеп бетерде. Прокурорга кадәр керде:

— Кешечә яшисем килә. Безнең колхозда
яшәү түгел, тын алырга иркенлек юк, - дип дула-
ды.

Председатель Бикбулат, эченнән сызланса да, язу бирергә мәжбүр булды. «Ичмасам, колагым тынар» дип, Гөлэндәмне станциягә кадәр ат белән илттерде.

Гөлэндәм кала тирәсендәге бер төзелешкә барып урнашты. Балчыкның бал, дөнъяның ал түгеллеген тиз аңлады ул. Ипинең беркайда да ансаткына бирелмәвен, аны тир түгеп табарга кирәклеген шунда төшенде. Авыр чакларда барысында ташлап авылга, әнисе янына кайтып китәргә теләгән вакытлары да булгалады. Тора-бара күнекте, үжәтләнеп тешен кыса-кыса эшләде. Завод төзелеп беткәч, шунда ук эшкә калды. Шунда гомергә төпләндем дип уйлады. Акчаны да шактый төшерә башлады. Күптәнге нәзерен үтәп, әнисенә оренбур шәл, сеңелесе Тәнзиләгә күлмәклек ефәк жибәрде, һәр елны ялга мул итеп кипкән өреген, йөземен, кара жимешен алып кайтты. Күчтәнәчтән күрше-коланга гына түгел, чыбык очы агай-энеләргә дә өлеш чыккач, авылда: «Гөлэндәм бик баеп кайткан, акчаны көрәп ала булыр. Дистәләп күлмәге генә бар икән», - дип сөйләнделәр.

Тормышның тәмен белеп, куанып яши башлаганда гына ирдән калган, ятим-ялпы булып гомергә китек тереклек иткән Мәгъмүрә апага бу сүзләргә ишетү бик рәхәт булды. Үзе яныннан бик жиңел генә чыгып киткәнгә рәнжегән ана күңеле Гөлэндәмне берьюлы гафу иткән иде. Ул

эченнән генә Гөлэндәмнең шул завод тирәсендә кияүгә чыгуын тели. Башка яктан олы кызының тормышы түгәрәкләнгән дип исәпли иде.

Тәнзиләгә апасының кайтуы бер елны да әллә ни ис-китәрлек тәэсир итмәде. Яшь аралары зур булмаса да, характерлары белән төрле-төрле булганлыктан, туганнар арасында артык якынлык юк иде. Ул апасының завод, кала хакында онытылып сөйләгәннәрен колак очыннан гына үткәреп җибәрә иде. Ефәк яулыklar, капроннар да аның исен китәрә алмады. Ул кадәресе генә әнисе ярдәмендә ул монда да бөтәйткән иде. Кинотеатрның матурлыгы, шәплегә турындагы хәбәрләр дә аны кызыктырмады. һәркемнең үз тормышы, үз рәхәте бар дип саный иде ул. Гөлэндәмгә шәһәр ошаган, ә менә Тәнзиләгә шушы авыл кадерле. Ипине икесе дә эшләп ашыйлар. Дөрес, соңгы елларда Гөлэндәм азрак көч түгеп, тәмлерәк ипи ашый. Тәнзилә күбрәк көч куеп, ачырак ипи ашый икән, берни эшләр хәлең юк. Колхозың бай булмагач, аягыңны әллә ни киереп суза алмассың.

Гөлэндәмне быел да хәл кадәрәнчә кунак иттеләр. Кайтуына йомыркасын күрше келәте астына салырга гадәтләнгән бүреккә тавыкны суйган булсалар, китәрәнә ун көн калды дигәндә тәкә суйдылар. Өстәлдән катык, май өзелмәде. Гөлэндәм авылдан чын-чынлап ял итеп, тазарып, чибәрләнеп китте.

Тэнзилә бала вакытта елак кына, усал гына, нечкә сыйраклы, юка гәүдәле бер кызчык иде. Усаллыгыннан бигрәк кирелеге, үзсүзлелеге белән ул гаиләдәгеләрнең жыгын чыгара. Ни генә әйтсәң дә:

— Сез әтине дә күргән, минем күргәнем юк. Мине кимсетмәгез, - дип аяк тибә-тибә елый иде ул.

Әтисе сугышка киткәндә сабий гына булып калган Тэнзилә исә, аңлый төшкәч, ятимлекне бик авыр кичерде. Күрше кызы Гөлсинәнең әтисе армиядән кайткач:

— Минем әтием кайда? - дип кереп әнисенең үзәген өзгән иде. Юатмакчы булып Мәгъмүрә апа гадәттәгечә Тэнзиләгә әтисенең карточкасын күрсәтте. Тэнзилә карточканы атып бәрде:

— Миңа мондый әти кирәкми, миңа сөйләшә торган әти кирәк. Гөлсинәнең әтисе төсле булсын, кулы-аягы булсын, миңа прәннек алып кайтсын! - дип, үрсәләнәп-үрсәләнәп елады.

Тора-бара ятимлектә дә күнәгәсәң икән. Әтисенең кайда, ничек югалуын аңлагач, Тэнзилә дә үзгәрде. Үскән саен сабырлана-тыйнаклана барды. Урта мәктәпне тәмамлаганда, ул матур ал яңаклы, сөрмәле коңгырт күзле уйчан гына кыз иде инде.

Апасы кече яшътән үк уеннарны, жыр-би-юләрне яратканга, өй эшләрен бик яшьләй Тэнзилә карады. Әнкәсе эштә булса, мал-туарны ул

барлады. Гөлэндәмнең читкә китүенә берсүзсез риза булган Тәнзилә үзе кайчан да булса авылны, карчык әнисен ташлап китә алырмын дип уйламады. Әллә нинди язылмаган законнар белән Тәнзиләнең йортта калуы хәл ителгән булып чыкты. Мәгъмүрә апа да моны шулай дип белә, сүз кузгалганы булмаса да, Тәнзилә үз хәле белән ризалашкан иде.

Шуңа күрә урта мәктәпне бетергәндә, Тәнзилә хыял канатларына талпынырга ирек бирмәде. Кайбер иптәшләре кебек, кая барыйм, укыйм микән, юкмы икән, вузга керә алмасам нишләргән дип, тыз-быз чабарга туры килмәде аңа. Сынаулар беткәч үк, күңел ачу булсын дип, күрше авылдагы әбиләренә бер атнага утырмага барды. Шунда да авылны, әнисен сагынып кайтты. Ике кулыңа бер эш, төплә урын дип фермага урнашты.

Бер ел бозау карады.

Икенче елны яңа кешегә яңа сыерлар, баштан ук үз көеңне өйрәтерсең дип, уника башмак тананы жыеп Тәнзиләгә тапшырдылар. Шулай итеп, Тәнзилә сыер савучы булып китте.

Үз эшен болай яраткан кебек иде ул. Ферма мөдире ач яңаклы, какча гәүдәле, кыдрач Гайфулла колхоз председателе Бикбулатка:

— Кызыйның менә дигәне эләкте. Теллетешле түгел. Кая жибәрсәң, шунда бара, шәп кыз, - дип мактаган иде.

Сыерлар фермасы салам түбәле иске бер би-

нага урнашкан. Язын-көзен түбәдән су үтеп ин-тектерә, кышын исә юка стеналар аша кергән суык сыерларны да, савучыларны да жәфалый. Ятим үсеп, үз хужалыгында да әллә ни муллыкны күрмәгән Тәнзилә азга да канәгать булды. Аның күңеле, Гайфулла әйтмешли, яхшыны күреп бозылмаган иде әле. Башкалар эш шартларының начарлыгыннан зарланганда да, Тәнзилә катнашмады. Савучыларга тиешле өстәмә түләү үз вакытында бирелмәсә дә, башкалар кебек, идарәгә барып жәнжал куптарып йөрмәде. Кара таңнан кичкә кадәр фермада булды. Вакыты житкәч, яңа биналар да салыныр, өстәмә түләве дә качмас, колхозның чыгымы бер без генәме әллә дип йөрдә ул. Кышларын терлек азыгы житмәгәндә, үз өеннән бәрәңге ташып сыерларына ашатты.

Шыпырт кына эшләде Тәнзилә. Иптәш кызлары аның эш сөючәнлеген, тыйнаклыгын яратсалар да, үзен хаксызга кимсеткәндә дәшми калуын ошатмыйлар, мөдиргә ярарга тырыша дип уйлыйлар иде. Мөдир Гайфулла исә үзенең кыек-мыек эшләрен Тәнзиләгә күрсәтмәскәрәк тырышты. Ул да аңардан шүрли, бу кыз председателнең фермадагы күз-колагы түгелме дип сагая иде.

Шулай итеп, фермада эшләсә дә, Тәнзилә, ничектер, аның чын хәленнән, ыгы-зыгысынан читтә яшәде. Былтыр сөт ташучы малайның аз-мазлап каймак чиртүе ачылгач, ул бөтенләй

исе китеп, шаккатып калган иде. Гайфуллага да шул каймактан берәз өлеш чыгуын ишетсә, Тәнзилә ышанмас иде...

Тәнзилә ел да Гөлэндәмне авылдан гына озатып кала торган иде. Быел әллә Гөлэндәм кузгаттымы, әллә үзе башлап авыз ачтымы, ул апасы белән станциягә кадәр барырга булды. Мәгъмүрә апа да:

— Бер ирек ачып кайтырсың, бар, - дип, кызының фикерен хуплады.

Ул фермадагы эшләрен мөмкин кадәр тиз тотарга тырышты. Алай да ул кайтканда, Мәгъмүрә апа белән Гөлэндәм урамга ук чыгып басканнар иде инде. Тәнзиләне күргәч, Гөлэндәмнең чырае ачылып китте.

— Соңга каласың дип торам. Белешеп кайтым, машина хәзер килә, - диде ул.

Тәнзилә өс-башларын алыштыргалаганчы, түбән очтан тузан туздырып менүче машина күренде. Тәнзилә йөгереп чыкты. Кабинада шофер белән янәшә утырган колхоз председателен күргәч, ул кызарып китте.

Төенчекләрен машина өстенә урнаштыргач, Гөлэндәм әнисе белән саубуллашты:

— Хуш инде, әнием. Кыр эшләре беткәч, минем янга калага килеп чык, - диде.

Мәгъмүрә апа елап жибәрде:

— Кая инде ул миңа? Менә сеңелең житешеп чыга алса, бик ярар иде дә, булмас шул, - диде.

Бикбулатның ашыкканлыгы күренеп тора: ул, я, тиз буласызмы дигән сыман, кабина тәрәзәсенән башын сузып Гөләндәмне озатырга чыккан күрше-коланга кырын күзе белән генә карый иде. Шул чагында ул йөк өстенә менеп утырган Тәнзиләне шәйләп, кырыс тавыш белән:

— Ә син кая жыендың? - дип сорады.

— Нигә? Апаны озатам.

Бикбулат дәшмәде. Калын кашларын жыерып шоферга борылды:

— Әйдә, үрлэт. Поездга соңга калмыйк, - диде.

Бикбулатка кардәшләреннән берсе: «Кунакка киләм, каршыла», - дип телеграмма суккан икән. Мондый кызу эш өстендә йөргән кунакларны, шәһәр кешеләрен Бикбулат яратмаса да, кунакны үзе каршыларга булды. Заготзернога да керәсе бар иде, ике йомышны бер итеп юлга чыкты.

Авыл очына чыгуга, машина туктады. Бикбулат, кабина ишегеннән үрелеп:

— Я, Тәнзилә, син төшәрсен инде, - диде.

— Мин станциягә кадәр барам, - диде Тәнзилә.

— Эшеңне кем эшләр?

— Бүгенгә кызлар үзләре генә маташырлар инде. Кичке савымга кайтып житәм ич. Без үзара сөйләшкән идек.

— Ә миннән рөхсәт сорадыңмы соң?

Тәнзилә бурлат төсле булды:

— Станция ерак түгел ич, Бикбулат абзый, -

дип мыгырданды ул.

— Ераклыгын-якынлыгын үзем дә беләм. Апаңны барыбер алып кала алмассың. Шушында гына хушлаш та бетер. Барып йөрөргә миннән рөхсәт юк. Эш вакыты, - дип, Бикбулат кабина ишеген шап иттереп ябып куйды.

— Рөхсәтеңнең кирәге дә юк, - диде Гөлэндәм, кабынып. - Ожмах каравылчысы булдыңмы әллә?

Ул, бик ачуы килеп, соры күзләрен кыса төшөп, сөйләшү ни белән бетәр икән дип көтеп торды. Тәнзиләнең жиңелүен, төшөргә дип итәкләрен жыештыруын күргәч, тәмам ярсып:

— Кая барасың? - дип кычкырды.

— Менә... күрәсең ич... эш...

Гөлэндәм кул селтәде.

— Их син, арыш боламыгы! Шул Кара Нурының колы булгансың. Боргычлар идем мин аны! Кешемени син! - диде ул, бик ачуланып, һәм, тузан үтмәсен дип кысып бәйләгән яулыгын чишөп ташлап, сикерөп үк торды.

Председатель сүзенә карышырга Тәнзилә кыймады, төшөп калды. Гөлэндәм кабина ягына таба суганлап-борычлап берничә сүз әйтте дә сеңелесенә карады. Ул, күчәр башлары элөгөп, ашалып, кыгеаөп беткән басу капкасының багалары арасында, зәңгәр яулыгын күкрөгөнә кысып, юаш кына басып калды.

Тәнзилә беренче мәртәбә апасыннан көн-

ләште. Күңеленә Гөләндәм сөйләгән зур шәһәрләр, мәһабәт театрлар, киң урамнар, бакчалар килде. Канатлары яньчелеп, буявы уңып бетсә дә, шушы машина Гөләндәмне шул шәп, әкият дөньясына алып китте бит! Ә Тәнзилә? Аның энә шул зәңгәр офыкта яткан станциягә барырга да хакы юк. Нигә? Гөләндәм бер ай ял итте. Теләгән жиренә барды, теләгән кешесен күрде. Тәнзиләгә ике сәгатькә генә эштән аерылырга ярамыймыни? Бәйрәмнәрдә дә юньләп ял иткәне юк ич аның. Ә ул кемнән ким? Шул ук ил кешесе, урта белемле...

Тәнзиләгә дөнья тар, үзе бик кечкенә, хыяллары өтек булып тоелды. Ул, гарьләнеп, яулыгын учы белән йомарлады. Машина күздән югалгач, капка янында каккан казык кебек катып торды.

Ындыр киртәсе буйлап тар сукмактан велосипедка атланган бер малай бозау куып килә. Бозау велосипедтан куркып койрыгын чәнчеп-чәнчеп чаба да борылып малайны көтеп тора. Тәнзилә янына килеп житкәч, бозау туктады һәм, бер дә шикләнмичә, кытыршы, юеш борынын аның кулына төртте. Бүтән чакта хайван киң күңелле кешене әллә каян сизә дип куана торган Тәнзилә бүген бозауны тибеп кенә очырды.

Машина күздән югалды.

Машинага утырып Гөләндәм китте.

Ул поездларга утырып, теләгән эшен эшләр,

йөрер, күрер. Әйе, китте. Тәнзиләнең күңелен тутырып китте. Менә кызның калку күкрәге еш-еш күтәрелә башлады, керфекләре чыланды. Ул, елавын кеше күрүеннән куркып, тешләрен кысты, йодрыкларын йомарлап бәрәңге бакчалары артыннан өйләренә йөгәрде. Итәгенә тигәнәкләр ябышты, туфлие эченә туфрак тулды. Күңел тулганда, алар күзгә күренәмени?

Ул көч-хәл белән өйләренә кайтып җитте. Бикле ишекне ачып, кабалана-кабалана кече якка үттө. Караватка капланды.

Күптәннән елаганы юк иде аның.

II

Мәгъмүрә апа Гөләндәмне озаткач беравык өйдә ямансулап утырды да аргы очтагы кодачаларына китте. Күп-күп күчтәнәкләр алып кайткан, каланың үзендә оя корып маташкан кызы хакында тагын кем белән булса да уйларын бүлешсә дә килде аның.

Өй аулак булгач, Тәнзиләгә дә комачаулаучы булмады. Ул күңеле бушаганчы елады. Елап арыгач, караваттан торды. Гәүдәсе кыйнап ташланган кебек авырайган, озату уңае белән киелгән әйбәт күлмәк таушалган, Тәнзилә үзе бер-ике яшыкка олыгайган кебек күренә иде.

Әле торганда башындагы фикерләре бер юнәлеш алып оешмаган булса да, Тәнзиләнең нидер эшлисе, үзенең ямьсез тормышын ватасы

килде.

Ул тэрэзэ янына килеп басты һәм тузан белән капланган сэрви яфракларына, коймага карап тора башлады. Күңелендә ап-ачык булып бер фикир калыкты: әйе, авылдан китэргә кирәк.

Тәнзилә әле кая китәсен дә, кайчан китәсен дә уйлап бетермәде. Авылга үпкәсе шулкадәр көчле иде аның, кая гына китсә дә, мондагыдан рэхәтрәк булыр, күңелләрек булыр кебек тоела иде. Читкә киткән иптәш кызлары берәм-берәм аның күз алдыннан уздылар. Тәнзиләнең күңеленә ни өчендер аларның авылга, ялга кайткан чаклары гына килде. Бәхетле кызлар бар соң дөньяда! Үз бәяләрен ничек иртә аңлап алганнар. Чит-тән кайткан кызлар тирәсендә егетләрнең ничек бөтерелүләре дә искә төшкәч, Тәнзилә бөтенләй кәефсезләнде. Чат Шәрәфиненң жебегән Әсмасы да, Яраслауда торфта эшләп кайткач, кем булып шәбәеп, һаваланып йөргән иде. Хакы булган икән. Ул бит Тәнзилә күрмәгәнне күргән, Тәнзилә белмәгәнне белгән. Ирекле булуның тәменә төшөнгән.

Өс-башын да алышмыйча, таушалган күлмәктән, йомарланып беткән яулыгын кулына тотып, Тәнзилә идарәгә юнәлде.

Председатель булмаса, хисапчыга сөйләр. Башта берәр йомыш тапкан, булыр. Менә урам коеларын күмдерергә кирәк. Ир-ат булмагач, караучы да юк. Өсте ачылып, үткән көз бер сарык тө-

шеп үлде инде... Күмдерергә риза булмасалар, сүз башларга жиңелрәк булыр.

Урам тар, йортлар тәбәнәк, шыксыз булып күренделәр Тәнзиләгә. Юл тузаны да гадәттә-гедән калынарак иде, ахры. Бәләкәй генә җил иссә дә, ул бөтерелеп уйный башлый, күзгә керә, борынны кытыклай, теш араларына үтеп чытыр-дый.

Ертылып беткән стена газетасы эленгән идарә ишегендә йозак-фәлән булмаса да, эчтә беркем дә юк. Председательнең өйдә юклығыннан файдаланып, хисапчы үз өенә салкын әйрән эчәргә киткән, ахры.

Бүкәнәң йозак эленгән стена, сәгатен күргәч, Тәнзилә усал гына көлемсерәп куйды. Йозакны бүкәнне авырайту өчен түгел, сәгатьне бикләп кую өчен элгәннәр кебек. Чөнки ул йөрми дә, шылт та итми.

Хисапчы урындыгы турысына гына стенага атаклы сыер савучы Чүпрәле кызы Фирдания Гафурованың рәсемен элгәннәр. Рәсем астына эре хәрефләр белән: «Үрнәк алыгыз!» дип язганнар. Моңы күргәч, Тәнзиләнең бөтенләй авызы чалышайды. Үрнәк, имеш. Тишек-тошык абзарларда ел буге бата-чума йөрөп интегеп кара. Үрнәк дип бик авызыңны ачарсың! Иң элек үрнәк итәрлек каралтылар сал, азыгын бир, аннары сөйләшеп карарга мөмкин булыр.

Идарәнең ишек яңагына терәп үк зур зәң-

гәрсу кәгазь кадакланган. Яшь кенә кызлар ак халатлар киеп алганнар да авызларын ерып торалар. Ермыйча, «Көчле ирек» колхозының иң яхшы сыер савучылары дип язып куйганнар шул кәгазьнең өстенә. Гап-гади кызлар. Тәнзиләнең яшъ-тәшләрәдер әле житмәсә. Димәк, тормышта аның яшътәшләрә дә, аның чордашлары да күренекле урын ала баралар. Ә ул кем? Кешеләр тирә-юньдә шундый шәп тормыш иткәндә, син исемсез, билгесез бер кеше булып яшә инде. Хәтта синең апаңны станциягә озатырга да хакың булмасын. Яшәүмени бу, тормышмыни?

Нигә идарәдә шулай озак беркем дә юк? Тәнзиләгә ифрат күңелсез була башлады. Шул арада телефон шалтырады. Тәнзилә як-ягына каранып алды һәм, беркем дә күренмәгәч, трубкага тотынды.

— Әйе, «Үзәк» колхозы тыңлый, - диде ул ят тавыш белән. Трубкадан «кем тыңлый» дип сорагач, ул аптырап калды. Кем дип әйтергә? Сыер савучы дип әйтергә теле әйләнмәде аның, ничектер үзен-үзе кимсетү кебек тоелды.

Трубкадан ашыктыра башладылар. Таләпчән хатын-кыз тавышы: «Шул колхозданмы соң син?» - дип сорады. Тәнзилә көч-хәл белән: «Әйе», - дигәч, тавыш кәгазь, каләм алырга һәм телефонограмма кабул итәргә кушты.

Хисапчы өстәленнән табылган эре шакмаклы калын сары кәгазьгә Тәнзилә түбәндәге сүзләрне

язып алды: «Колхоз председателе Сибгатуллинга. Комсомол оешмасы секретаре Тажетдиновка. Алдынгыларның эш тәҗрибәләрен өйрәнү өчен сыер савучыларның, дуңгыз, бозау караучыларның иртәгә «Көчле ирек» колхозына баруын тээмин итегез. Бу эшне ике мәртәбә өзүегезне истә тотып, җаваплылыкның тулаем сезнең өскә төшәчәген искәртәбез. Райком секретаре Сафин».

Тәнзилә трубканы куйгач, үзе язганга үзе ышанмыйча, телефонограмманы бер кат күздән кичерде. «Ике мәртәбә өзүегезне» дигән сүзләргә җиткәч, ул трубканы яңадан алып: «Алло-алло!» - дип кычкырып карады, җавап булмады. Телефон чыбыклары моңлы гына чыжылдадылар, каяндыр радио тавышлары ишетелеп калды. Әллә кайдан шат күңелле кешеләр җыр җырлап, Тәнзиләне үзләренә чакыралар кебек тоелды. Салкынча, жансыз трубка Тәнзиләнең колагына «әйдә, әйдә!» дип пышылдаган кебек булды.

Тыңлау белән мавыгып, ул ишек ачылуын да абайламый калды. Керүче Нәби Тажетдинов, үзе үк клуб мөдире, үзе үк комсомол башлыгы, үзе үк җырчы да, биюче дә һәм, атказанмаса да, сәнгать эшлеклесе дә иде. Ул Тәнзиләне идарәдә очратуына гәҗәпләнде. Бер сүз дәшмичә иң өсләрен сикертте, арыслан ялыдай озын чәчле башын селкеп артка чөйде. Кечкенә курнос борынына тартылыбрак, кара мыек шытып торган өске иренен кыймылдатып кына елмайган булды.

Тәнзилә аның сорадын аңламады.

— Нәрсә-ә?

— Жәнаш белән сөйләшәргә килгәнсеңдер инде, әйбәт күлмәк кигәнсең. Ә күзләрең... Абау, карамачы шулай усал итеп!

Нәби үкчәсе өстендә бөтерелеп алды.

— Жәнаш тагын... Менә телефонограмма яздырдылар. Сиңа да кагыла бугай.

Тажетдинов, телефонограмма дигәч тә, житди кыяфәткә керде. Чәчләрен тагын бер мәртәбә артка чөеп жиберде. Бик яхшы күрсә дә, кәгазьне юри күзеннән еракта тотып кыланып укып чыкты.

— Сиңа да кагыла әле бу, Тәнзилә туташкаем.

— Юк, миңа кагылмый, - диде нык итеп Тәнзилә.

— Нигә, монда сыер савучылар диелгән бит.

— Ышансаң, анда өченче мәртәбә кушабыз да диелгән. Баштагы икесенең кагылганын ничектер сизми калдым мин.

Тажетдинов берьюлы, кырау тигән яфрак кебек, шиңеп китте, йөзәндә елмая югалуга, авыз читләрендә, күз төпләрендә сизелер-сизелмәс кенә жыерчыклар күренде. Ул яшел тавыш белән:

— Миндәмени гаеп? Бикбулат абый карышып каткан бит. Юк эш артыннан машина йөртәргә, дип кенә куя.

— Ат белән барыр идек.

— Куйсана, хәзерге заманда кем ат белән

йөри! «Көчле ирек»тә егылып көләрләр.

— Көлмәсләр. Әнә районда безнең колхозны ташбакага да атландырып куйганнар, ди әле анда.

— Ул бит колхозны, ә монда яшьләр.

— Картлар да бар ич безнең арада.

— Картларга ни калган анда! Юк, Тәнзилә! - Нәби озынча яссы учларын угалап алды. - Бу юлы алып барам үзегезне. Ант әгәр, исемем Нәби булмасын! Былтыр сабан туенда булдым мин анда. Вәт авы-ыл!..

Тажетдинов авызын бер ачса, йома белми иде. Шуңа күрә Тәнзилә капылт кына ишеккә борылды.

— Тыңлап бетер инде. Шул чак...

— Ниен тыңлыйсың аның?.. Синең сабан туенда булуыңнан миңа ни файда да ни зыян? Минем «Көчле ирек»кә барганым юк, барасым юк, кирәге дә юк!

Тәнзиләдән мондый катылыкны көтмәгән Тажетдинов, яңа уянган кеше сыман, күзләрен челт-челт йомып аптырап калды:

— Ни булды сиңа?

— Миңамы? Миңа ни булмас?

Тажетдинов чын-чынлап хәйран калды. Башын кашып алды. Эченнән: «Нишләгән бу кызы, апасы китә дип, берәз төшергәнме әллә?» - дип уйлады. Фикерен кычкырып әйтергә базмады, сүзне җай белән генә икенчегә борып

жибәрде:

— Кырынды өстендәге бодайны ура башладылар микән? - дигән булды.

Тәнзилә бу кармакка да эләкмәде, ачылып китмәде.

Нәби болай чыгып китүне яхшысынмады. Комсомол секретаре ич ул! Каршысында килделе-киттеле сөйләшеп комсомол кыз утыра. Тиешсез вакытта идарәдә бер ялгызы. Кергәч тә, кемне көтәсең дип сорашасы калган.

Үзе үк бөтенесен сөйләп бирер иде. Тәнзиләнең елаудан ныграк беленеп торган сөрмәләренә карап Тажетдинов фикерләренә җавап эзләде. Ул өстәл янына килен «барабан сугып» алды, аннан күтәренке тавыш белән:

— Син чыннан да иртәгә «Көчле ирек»кә бармыйсыңмы? - дип сорады.

— Әллә сез барасыз?

— Барабыз, ант әгәр! Мин Бикбулат абыйдан куркып кына дәшми йөри идем. Бүген комсомол җыелышы җыеп, Бикбулат абыйның үзен шунда чакырам.

— Барыгыз, - диде Тәнзилә төшенке генә, - Мин, Нәби, бара алмам!

— Нигә? Менә жүләр!

Шаярып, җиңел генә әйтелгән «жүләр» сүзеннән Тәнзиләнең тәшвишләнгән йөрәге бөрешеп китте. Ул, күзләрен аска яшереп, өзек-өзек тавыш белән:

— Жүләр булганмын шул моңарчы. Мин, Нәби, колхоздан китәргә булдым, - диде.

Тажетдиновның күзләре шарайды:

— Китәсең, кая?

— Кая булса да, - дип кулын селекте Тәнзилә.

— Бакчачылар курсына бер кеше кирәк дигән иде Бикбулат абый. Ике электрик...

Тәнзилә аны бүлдә:

— Нәрсәгә ул электрик безгә? Борчак каравылларгамы?

— Яңа елга электр керә ич! Дусай гидростанциясеннән.

— Юк, мин бакчачы да, электрик та булырга җыенмыйм. Мин колхоздан китәм.

Тәнзиләнең кабат-кабат китәм диюе, шул вакыттагы аның сәер кыланышлары Тажетдиновның җитдилеген җуйды. Аның күзләре кысылды, авызы җәелде. Ниһаять, түземлеге бетеп, ул шаркылдап көлеп җибәрде.

— Көлмә кешедән, - диде Тәнзилә.

— Авызың өшегән, - дип, һаман елмая бирде Тажетдинов.

— Көлсәң дә ярый синең ишедән, диясәң килә инде синең, Нәби, ә?

— Ник алай дим, Тәнзилә? Болай гына көләм, кызык булып китте.

— Ә, кызыкмы? Башкалар киткәндә, бер дә көлмәгәнсеңдер әле. Мин китәм дигәч тә, авыз ерасың. Таптың кызык! - дип кычкырды Тәнзилә.

Аның алсу борын яфраклары дерелдәде, ирен читләре калтыранды, ул тиз-тиз генә идарәдән чыгып китте.

Тажетдинов, сыер дуласа, аттан яман, нинди корт чакты икән бу кызыйны дип уйлап, сискәнеп китте, үзен сыер белән чагыштырганны Тәнзилә сизенә күрмәсен тагын, болай да кызган. Тыя алмассың. Кызу белән кыз сүзе бер тамырдан, ахры. Хатын сүзе салкын белән бер ояданмы икән? Тфү! Тәмам башны бутады бу кызый, культура бүлегенә шалтыратырга килгән иде бит әле ул. Чакырып кәгазь жибәрсеннәр. Районга барып кайтасы килә башлады.

Шул чак Тажетдиновның хәтеренә телефонограмма төшеп, ул колхоз партоешмасы секретаре Миңлегалин янына барырга булды.

Ул чыкканда, Тәнзилә болдырда басып тора иде. Кыз Тажетдинов белән кабат очрашырга теләмәде. Ишек тавышын ишетүгә, жиргә төште һәм жәһәт-жәһәт атлап өйләренә юнәлде.

III

Чыгып киткәндә, Мәгъмүрә апа ыйалды ишеген бикләгән кебек булган иде. Кайтса, ишек шар ачык тора, йозак ачкычы белән бергә ыйалды өстәлендә ята. Мәгъмүрә апа гажәпләнмәде, кабанудан ишегемне дә бикләмәгәнмен, менә карга дип, үзен үзе тиргәп алды, бер кат өй эченә күз йөгертөп чыкты.

Сул якта бикле кием шкафы. Аннан ары авыл паласы жәелгән диван. Түр почмактагы борын-гы шарлы шкафта савыт-сабалар, чынаяк-чәшкеләр, тәтәй тиеннәр, боланнар (Гөләндәм бик ярата шундыйларны). Түрдә өстәл. Өстәл белән кече як бүлмәсе арасында зур сандык. Тәнзиләнең сандыгы, Мәгъмүрә апа күңеленнән: «Аллага шөкер», - дип берничә мәртәбә кабатлады да тиз-тиз генә өстен-башын алыштырды.

Кодачаларында яңа гына чәй эчеп чыккан булса да, ничектер күңеле уйнап тора иде аның. Берәр коры-сары әмәлләсәң дә ярар иде. Тәнзилә дә станциядән ачыгып кайтыр, булмаса, аш салырга кирәк. Кунак арасында гел итле аш булганга, Мәгъмүрә апа тансыкка дип сөтле өйрә генә пешерергә булды.

Тәнзилә идарәдән кайтып кергәндә, ишек алдына сөтле өйрә исе таралган иде. Жиңнәрен кайтарып куйган Мәгъмүрә апа балта белән утын ваклап маташа.

— Бәй, кызым, кайтып та життеңмени? - дип сорады ул. Тәнзиләнең эндәшми торуын күргәч: - Исән-сау гына китә алдымы соң? Поездга өлгердегезме, билет булдымы? - дип, кызын сораулар белән күмеп ташлады.

— Утын ярырга тотынма дип, ничә мәртәбә әйттем инде, әнкәй, - диде Тәнзилә.

— Кече учакка гына бу, ботак-сатак кирәк булды да, чыккан идем.

Аналы-кызлы өйгә керделәр. Мәгъмүрә апа, саклык белән генә кочагындагы утыннарын мич алдына бушатып, Тәнзиләгә борылды:

— Кызым! Апаң хакында нигә бер сүз дә сөйләмисең? Әллә юлда телгә килдегезме? Үпкәләгән кебек күренәсең.

Жаны теләмәсә дә, басу капкасы төбөндә булган хәлләрне сөйләп бирергә туры килде. Тәнзилә әнкәсе дә үзе кебек кызар, Бикбулатны әрләр дип көткән иде. Мәгъмүрә апа кызмады:

— Һе, кара син, жибәрсә, әйбәт буласы икән дә, жибәрмәгән икән. Эш вакыты бит, күңелемә килгән иде аны, - дип кенә куйды.

Тәнзилә аның жыерчыклы, жылдә каралган йөзөндә әллә ни борчылу күрмәгәч, түзмәде:

— Бер тамчы да горурыгың юкмыни синең, әнкәй! - дип, ярым еламсырап кычкырып жибәрде.

— Ник алай дисең, кызым?

— Мине кимсеттеләр, хур иттеләр, ә син...

— Нинди хур итү булсын ул, ни сөйләсең син? Аллага шөкер, кеше арасында ким-хур булганыбыз юк. Жаным күбәләк, тормышым түгәрәк, дигәндәй, икегезне дә карадым, үстердем, укыттым, - диде аптырау катнаш гажәпләнәп Мәгъмүрә апа.

Тәнзиләнең тел очында усал сүзләр булса да, тыелып калды. Икесе дә берәз дәшми тордылар.

— Кешелеккә дигән күлмәгеңне эшкә кимәскә иде. Таушалтып бетергәнсең, - диде Мәгъмү-

рә апа, кызын шелтәләп.

— Минем эшкә барганым юк әле.

— Кайда гына йөрдең соң?

— Болай, урамда гына.

— Сүз булмасын, кара аны, балакаем.

— Булса ни...

— Алай димә, эшләгән иптәшләрең белән әчелешле булырга ярамый. Дөнья болай да мәшәкәтле. Әле ызгышмыйча тату гына яшәгәндә дә житәрлек картайта ул.

— Кеше көен көйләп кенә булмас инде.

Өйрә пешеп, буларын бөркә-бөркә өстәлгә менеп утырганчы, алар берни дә сөйләшмәделәр. Ашарга утыргач кына, Тәнзилә баядан бирле күңелен кытыклап торган сүзне әйтеп салды:

— Әнкәй, мин читкә китәргә уйладым.

Әллә Мәгъмүрә апа бу сүзнең буласын алдан ук көтеп йөргән, ул Тәнзилә уйлаганча сискәнәп тә китмәде, каушап та калмады. Кызыл ашъяулык өстеннән ипләп кенә алъяпкычына ипи валчыкларын сыпырып төшерде. Аның яргаланып беткән сөялле бармаклары сизелер-сизелмәс кенә калтыранды. Ул озак кына билгесез бер ноктага карап торды.

Тәнзилә, әллә ишетмәдеме дип, сораулы күзләрен әнкәсеннән алмады. Юк, ишеткән икән.

— Читкә дисең инде? Кая?

— Белмим әле. Кая булса да.

— Ул «кая»ны күргәнең бармы соң синең?

Яратырсыңмы син аны?

Мәгъмүрә апа сүзне бөтенләй Тәнзилә көт-мәгән якка алып китте. Нәрсә булган бүген аңа? Ялгыз калам дип елар, үпкәләр, ачуланыр дип көткәндә, берни дә булмаган кебек аш ашый һәм «яратырсыңмы?» дип төпченә.

Тәнзилә үзенә күрә җавап та әзерләп куйган иде. «Китеп берәз торгач, сине дә алдырым», - димәкче иде ул.

— Әтиң, мәрхүм, гомере буге чит дип саташты. Берәр жиргә барып кайттымы, колак итемне кимерергә тотына иде. Чаллыга икмәк илтергә барган бер заман. Шунда өй килешеп кайткан бит, рәхмәт яугыры. Яр өстендә, ди, такта түбәле, ди, пароходлар үткәндә, тәрәзә ачып яулык болгап калырсың, ди. Әткәңнең талканы коры булганга, башта аны-моны дәшмәдем. Күчәм дип пыр тузып йөри инде бу. Нигә шулкадәр китәсең килә, мин әйтәм. Авызын тутырып: «Авылны яратмыйм», - димәсенме.

Мәгъмүрә апа суынган өйрәсен тиз генә ашап бетерде, алъяпкыч итәге белән ирен кырыйларын сөртеп алды:

— Сугыштан энә шул сүзе генә кайтармады аны. Чит- чит дигән иде, менә кайтмады.

Ананың күзләре яшьләнделәр, ул алъяпкычы белән күзләрен сөртте. Бармаклары арасыннан идәнгә ипи валчыклары тәгәрәде. Тәнзилә чит дип авыз ачмаса, ул гомергә дә үз йөрәгендә сак-

ланган шикне әйтмәс иде. Ул үзе генә моңланган чакларында, Гарәфи ата-баба нигезеннән олы булды, шуңа күрә гәүдәсен чит жир тартты дип уйлана иде.

Әтисенең исемен ишеткәч, Тәнзилә юашланып калды. Үзе көне буге диярлек елагач, әнисенең күз яшьләрен бер дә күрәсе килми иде аның.

— Мин бит гомергә димим.

Мәгъмүрә апаның сүзе бетмәгән иде:

— Шулай ул тузынып йөри, мин әллә ни дәшмим, күрше Миннисалар Чаллыдан кунакка кайттылар. Безне дә ашка өндәделәр. Кердек. Әй, туганым апа, ди Минниса, авылның кадерен белеп яши күрегез, ди. Тилмерәбез инде шул ком базында, ди. Мин әткәңнең кабыргасына тәртәм, күз кысам. Исендә дә юк, рәхмәт яугырының, Минниса белән әрепләшепме-әрепләшә. Шулай да Миннисаларның кайтуы ару булды, мин җиңдем. Бәлки, киткән булыр иде, икенче елны ук сугыш башланды.

— Әткәй дөнья күргән кеше булган, шуңа күрә китәргә ашкынган.

— Күргән булса! Бер нуҗа чигеп, Лаеш шулпасын эчеп кайтса, китәм дигән тыны булмас иде.

— Апа яши бит.

— Яши. Әллә авылны сагынмый дисеңме? Менә электрлар керсен әле, менә әзрәк байыйк, апаң да ялт итеп кайтып килер.

— Кайтмас, әни, ялгышасың. Гөләндәм ми-

нем кебек арыш боламыгы түгел ул. Нәрсәгә кызыгып кайтсын, нәрсәгә?

Кызмыйм дисә дә, Тәнзилә кызып китте. Укыганда күңелләрәк иде, авылның ямьсез икәнлегә дә сизелмәде, эмма гомер буге авылдагына торырга димәгән бит дип зарланды. Мәгъмүрә апа Тәнзиләне бүлдермәде. Кызы, бөтенләй ычкынып китеп, ферманы, аз сөт биреп жан көйдергән кәжә хәтле сыерларны телгә алгач кына:

— Анысы шулай инде, - дип жөпләп куйды. Аннары, сүзең беттеме дигән сыман, төпчегенә карап торды. Авылны яманлаганны бер дә яратмый иде Мәгъмүрә апа. Шуны белгән Тәнзилә башка яктан суктырмакчы булды:

— Былтыр хезмәт көненә алтмыш тиен бүлделәр. Ничек эшләмәк кирәк тә, ничек жаның түзеп ятмак кирәк! Чыдар әмәлем калмады, - диде ул, ярсып.

Ул арада кич булды. Урамда басудан кайтучы арбалар шыгырдап узды. Сөйләшә-сөйләшә өй турысыннан әрле-бирле кешеләр үтте. Тузан койрыгын селкә-селкә машина чабып узды. Көтү кайтты. Урамга шау-шау, аннан соң сөт исе таралды. Ачык тәрәзәләрдән кичке ашка тезелешкән кешеләр күренде. Әби-чәбиләр чиләк-чүлмәкләргә, иске тасларга тутырылган, көне буге кояшта торып жылынган суларны сапсыз чүмечләр белән кыяр түтәлләренә сибә башладылар.

Тәнзиләләр өендә бүген күңелсез иде. Әнисе

сыер савып керде. Кар базына төшөп менде.

— Салкын әйрән эчмисеңме, кызым? Күңелең ачылып китәр, - диде ул.

Салкын әйрән генә ачса икән күңелне! Алайгына булмый икән шул. Үзеңдә барлыгын да белми йөргән хисләр дулап уянганда, корсакка чүлмәк белән генә түгел, чиләге белән әйрән койсаң да ни файда? Шулай да сөт исе Тәнзиләнең борынын кытыклады, ваемсыз көннәрне хәтерләтте. Тик ул көннәрне сагынырга исәбе юк иде аның. Буш, кызыксыз үткән, заяга киткән еллар дип саный иде ул аларны.

Тәрәзә шакидылар. Йомышчы Бәдрижамал, очлы борынын пыялага терәп:

— Мәгъмүрә-әү! Тәнзиләне кәнсәләргә чакырдылар.

Бикбулат әйтә, ыштубыты килеп житсен, вәжни йомыш бар, ди, - дип кычкырды.

Менә, менә! Тәнзилә дә кирәк булдымыни? Өч ел эшләп кәнсәләргә чакыручы, хәлең ничек, тормышыңда моң-зар юкмы дип бер кызыксынучы да булмады. Бер кич эшкә бармаган икән, Бикбулаты да ишеткән, йомышчысы да килеп житкән. Анысы мөһим эш икән. Өч ел эшләү, көне-төне фермада яту мөһим булмаган, күрәсең. Идарәдә үз исеменең еш кына телгә алынуын Тәнзилә белми иде, әлбәттә. Чакырган диген. Кеше кадерен беләме соң ул Бикбулат!

Мәгъмүрә апа бакча капкасын бикләп, кар

базын ябып, ишек алдындагы кичке эшләрне бетереп өйгә керде. Кулын иягенә терәп моңаеп утырган Тәнзиләгә карап:

— Кызым, барып кайт. Бәдриҗамалны кат-кат йөртмә. Чакырган жиргә бар, куган жирдән кит диләр бит. Яхшы түгел, - диде.

Ул нәрсәне яхшы түгел дигәндер, Тәнзилә аңламады.

— Китәм дисәң дә, Бикбулат абыеңнан башка бер эш тә чыкмас. Бар, күңелеңдәген әйт тә кайт, - диде.

Әнкәсенең йомшак кына итеп әйткән сүзләре Тәнзиләне җиңеләйтеп җибәрде. Чыннан да, баш ярылып күз чыкмаган бит! Барырга да аяк терәп сөйләшергә. Кемнән ким ул? Эшләмәсә бер хәер иде, өч ел эшләде, ләм-мим димәде. Әгәр рәтләп сөйләшмиләр икән, Тәнзилә дә рәтен белә бит! Төкерер колхозына, Бикбулатына, чыгар да китәр. Илдә чыпчык үлми, ул да үлмәс.

Битен-күзен юарга дип, Тәнзилә мич арасына керде. Мич арасында идәндә тас тора. Таста җиз комган, стенада сәгать. Бу сәгать бик әрсез булды. Еллар буге туктамый йөри, минут та артта калмый. Тик файдасы гына юк. Олы якка зур сәгать алгач, чормада күгәрә дип, бу сәгатьне Гарәфи мич арасына корыга элгән иде. Шуннан бирле йөри дә йөри ул. Юынырга кергәндә, Мәгъмүрә апа аның бүкәннәрен күтәрә, елга бер мәртәбә, өй юганда тузанын сөртә, канат очына керосин тиге-

зеп шөрөпләрен майлый.

Юынырга кергәч, Тәнзилә сәгатькә сәерсенең карады. Нигә йөри инде ул? Ул бармагы белән басып сәгатьне туктатты. Мич арасында тынлык урнашты. Тәнзилә мөмкин кадәр азрак тавышланьрга тырышып озак кына юынды, тешләрен чистартты. Су каты сымак тоелды аңа, күзенә сабын кереп интектерде.

Әнкәсе аңа:

— Кешеләр белән сүзгә килмә, кызым. Тел астында бал да, агу да була, - дип кычкырып калды. Тәнзилә нигәдер авырайган аякларын чак кыймылдатып урамга чыкты. Капка әрсез генә шыгырдап ябылды. Тәнзилә беравык басып торды, уңга карады, сулга. Караңгы урамнар кешесез һәм шыксыз иделәр.

Ул барып кергәндә, идарәдә халык шактый иде. Бу Тәнзиләнең юлдагы батырлыгын берьюлы челпәрәмә китерде. Ул оялып кына исәнләште һәм, күрмәсәләр яرار иде дигән сыман, почмактагы буш урындыкка утырды. Урындыкка кемдер сулы кружка куйган булса кирәк, ул, ботларына үтеп кергән дымны тоеп, кып-кызыл булды. Урыннан торырга гына туры килмәсә яرار иде, тәмам көлкегә калам дип, бик борчылды Тәнзилә.

Ике жирдә унлы лампалар янгангамы, идарәдә көндезге шыксызлык сизелми, киресенчә, ул бик жанлы, эшлекле кешеләр жыелган

урынга охшаган иде. Күз ияләшә төшкәч, Тәнзилә башта бер булып тоелган кешеләрне аерым-аерым күрә башлады.

Арифмометрын тавышландырып әйләндерә-әйләндерә, кукураеп кына хисапчы Нурислам утыра. Аны биш бригадир сырып алган. Хужалык мәдире - майга буялып беткән плащын эссе көнне дә салмый торган озын Сәләхетдин — катыргы тышлы кенәгәсен тезенә куеп нидер яза. Шәмәхә карандаштан аның тешләре генә түгел, иягә дә буялып беткән. Өстәлдә аңа урын калмаган. Шунда ук өч-дүрт кеше яңа газеталарны караштыра. Ишек төбөндәге озынча эскәмиягә нәрәт биргәнне тыңларга килгән агайлар тезелешкән. Берәү буралык агачын китермәкче була — ат кирәк; икенчесе юллар коры чакта түбә ябып аласы иде — салам булмасмы дип килгән.

Тәнзилә урыннан уңмады. Янәшә урындыкка куелган калай бактан су эчәргә килгән берсе аңа сүз кушкан була, яшьрәкләр күз кысып азапланалар, тел шартлаталар. Күп кеше тузанлы эш киёмнәреннән туп-туры ындырдан монда килгәннәр, ахры.

Идарәдә гел ирләр генә булуына Тәнзилә башта игътибар итмәгән иде. Абайлагач, әткәй сау булса, мин дә болай йөрмәс идем дип әрнеп алды. Башына килгән икенче фикер: «Һәммәсенәң мөһим эше, йомышы бар» булды. Үзенең уйлары кечкенә, әһәмиятсез булып калдылар. Күңеленең

кайсы почмагындадыр: «Син дә йөрисең инде баш бутап, китсәң ни дә, калсаң ни? Кем син?» дигән уй калыкты. Шул ук вакытта көндөзгә үпкә үзен һаман белдереп тора, идарәдәгеләр хакында, болар ашыйсын ашаган, яшисен яшәгән кешеләр, боларга ике дөнья бер хәзер дип уйлыйсы килә иде. Аларга күңелсез дә түгелдер. Балчык-лыдан бик канәгатьләрдер кебек тоела иде. Тәнзиләдәге кебек нечкә хис, сизгер йөрәк юк шул аларда. Булса да алар шунда буразнада аунап, калын тирегә әйләнгәннәр, йөрәкләрен мүк баскан. Романтиканы беләләрмени алар?

Шушы сүз хәтеренә килгәч, Тәнзиләгә күңелсез булып китте. Тузанлы киёмле, шау-гөр килеп утырган төркөмне урындыкка басып югарыдан карыйсы килде. «Сезнең берегез дә шул сүзнең мәгънәсен белми бит», - дип кычкырасы иде!

Ындыр бригадиры Кыям белән Бикбулат килеп кергәч, шау-шу басыла төште. Көмдөр өстәл артыннан торып Бикбулатка урын бирде. Төннең кыскалыгын, эшнең тыгызлыгын искәртеп, Бикбулат өстәл тартмасыннан дәфтәр чыгарды. Бригадирлар да таушалып беткән күен дәфтәрләренә тотындылар.

Нәрәт бирүне гомерендә бер мәртәбә дә күрмәгән Тәнзилә кызыксынып кешеләрне күзәтергә кереште.

Бикбулат өр-яңа толстовкасының якаларын ычкындырып жибәрде. Пеләшләнгән зур башын

учы белән сыпырды.

Бригадирлар берәм-берәм сөйләп чыктылар. Алар ниндидер саннарны онытып торсалар, Нурислам тиз-тиз генә кәгазьләрен актарырга керешә һәм шунда ук әйтеп җибәрә. Кешеләрнең тышкы кыяфәтләрен ныграк күзәткәнгә, сөйләнгән сүзләр Тәнзиләнең бер колагыннан кереп икенчесеннән чыга барды.

Бикбулат үзе сөйли башлагач, ишек төбөндәгеләр дә өстәл янына тартылдылар. Иртәгә эшләр язылганда һәркем үз йомышын әйтеп калырга ашыкты. Бикбулат тартырга теләк белдергәч, аңа өч-дүрт яктан папирос каплары сузылды. Ул Нурислам кабыннан бер «Беломор» алып капты. Кат-кат суырды һәм төтен алкаларын өстәл өстенә өрөп җибәрде. Тагын шаулаша, гөрләшә башладылар.

Чират Тәнзиләгә җиткәндә, идарәдә ике-өч кеше генә калган иде. Нәрәт биргәндә үк Бикбулатның үзенә күтәрелеп караштыргалавын шәйләгән Тәнзиләнең йөрәге кешеләр азайган саен ныграк тибә башлады. Ул ник килгәнәнә үкенә иде. Иртәгә көн булмас идеме? Тагын сүгелергә, йөрәкне авырттырырга туры килә. Бер көн өчен күбрәк була түгелме соң? Аһ, килмәгән булса! Болай да кырыс чырайлы Бикбулат тагын да усалланган, хәзер иң эшәке сүзләрне әйтә-әйтә кычкыра башлар кебек тоела иде.

Көтмәгәндә бик ягымлы тавыш белән Бикбу-

лат Тэнзилэгә эндәште:

— Үзем сезгә керергә уйлаган идем дә, сеңелем, яхшысынмадым. Апаңны бик әйбәтләп утыртып жибердем. Әйберләрен вагонга кертештем.

Тэнзиләнең каты сүз әйтергә дип ачылган авызы рәхмәт әйткәч, Бикбулатның кырыс йөзе ачылып киткән кебек булды. Күз төпләренә төйнәлгән жыерчыклары бу кырыслыкны үзләренә йоттылар, ахры.

— Мин, Бикбулат абый... - диде дә Тэнзилә туктап калды. Аңа сүзләр җитмәде. Ул ничек, каян башларга икән дип председателгә күтәрелеп карады.

— Син миңа ачуланма инде, сеңелем. Үзеңне станциягә алып барганда да ярыйсы булган икән.

— Барасы килгән иде...

— Апаң мине бик ачуланды. Ул авылдан читләшкән шул, белми. Белү өчен авылда туугына җитми, анда үсәргә кирәк, яшәргә. Эшләргә кирәк. Син кадерләрлек нәрсә булмаганда, авылны сүгәргә була. Гөләндәм күмәчнең ничек үскәнен оныта башлаган. Ял бирмисез, фиргавен токымы син дип сүгү читен түгел ул! Мин аңа бер сүз дә әйтмәдем. Холкы шундый аның, авылны яратмый.

Сүзсез утырырга яхшысынмаган Тэнзилә:

— Шулай шул, - дигән булды. Үзенен фикерләре Бикбулат фикерләре белән буталдылар. Кайсы үз фикере икәнлеген дә аермачык белеп

булмый иде.

— Үпкәләмә инде, сеңелем, станциягә дә барган чакларың булыр әле, - диде ул. Тәнзилә аны-моны әйтергә өлгергәнче: — Иртәгә «Көчле ирек»кә барып кайтырсыз.. Синең һаман беркая да чыкканың юк. Район киңәшмәсенә җибәрикме әллә бер дигән идек, яшърәк әле, эшләсен, диделәр. Менә бер күреп кайт инде, - дип өстәде.

Менә, сиңа, мә! Тагын теле әйләнмәде Тәнзиләнең. Бикбулат җавап көткән кебек аңа карап-карап торды да, идарәдәгеләр белән хушлашып, ишеккә юнәлде. Тәнзилә үртәлеп, үз-үзенә ачуланып, председателне куып җитәргә теләп, болдырга чыкты. Идарә алдындагы бүрәнәдә берничә тәмәке уты елтырый. Идарәдә эш беткәч, кешеләр көндәлек эшләрен шунда йомгаклыйлар. Көне буге эшләп арымаганнар икән, дип уйлап алды Тәнзилә. Төркемгә Бикбулат якынлашкач, сөйләшүләр берьюлы тынып калды. Тик председатель тукталып тормады, кемнәндер папирос сорап алды да өенә юнәлде. Ул ерагаюга, бүрәнә өстендә пышылдашулар башланды:

— Ашыга...

— Кунаклар килгән...

— Хатынының абзалары кайткан...

Янгын сараенда эшләүче Лотфулла, утыз-утыз биш яшьләрдәге күкрәп торган таза ир, карлыккан калын тавыш белән баягы әңгәмәне дәвам итте булса кирәк:

— Юк инде, жәмәгать, әйтергә оят. Бикбулаттан эш чыга торган булмады. Ипи дә ашата алмады, авылны да бөтәйтмәде. Менә урамдагы күперне генә алыык. Ике генә такта саласы бар, шуны эшлэтә алмый бит. Яңгыр яуды исә, тагын машиналар чокырда ятачак, - дип сөйләп китте. Кемдер Лотфуллага каршы төште, кемдер яклады, бәхәс купты. Кем Бикбулатны яклый, кем сүгә, аерып булмый.

Тәнзилә башта, председатель кешеләр яныннан китсен, дип көтте. Бикбулат ерагаюга, ул үзенң гажәп арыганлыгын, йокысы килүен сизде. Бөтенесен дә ташлап тагын ялгыз гына каласы килде. Болдырда басып тыңлаган сүзләр буш һәм тозсыз, йокы калдырып лыгырдап утыручы кешеләр мәгънәсез булып тоелдылар.

Ул кайтыр юлга чыкты. Лотфулланың карлыккан тавышы:

— Германны аны Америка котырта, - дигән сүзләре аермачык ишетелде.

«Менә кая барып житкәннәр!» - дип көлемсерәде Тәнзилә.

Урам караңгы. Тик бу урамнан Тәнзилә егерме ел көндез дә, төнлә дә йөргән. Аның киртә-корталары, тубырланган кабыклы карт өянкеләре генә түгел, анда-санда аунаган ак ташлары да, малайлар кәшәкәле уйнаганда казыган аткүз чокырларына кадәр таныш.

Менә Лотфулла әйткән күпер. Авылны кап

урталай телеп сай гына коры елга үтә. Елганың ике як яры буйлап карга оялары белән чуарланган карт каеннар тезелгән. Кичке һава елгадан тәмле су исен китерә.

Күпергә кергәндә Тәнзилә сискәнәп китте, аяк астыннан гына гөберле бака сикереп чыкты.

Күпердән ерак та түгел янғын каланчасы. Каланча янындагы лапаста Лотфулла көне буге корсак кыздырып ята. Аның яңа гына табадан төшкән коймак төсле майлы битен кояшка кыздырып йоклаганын Тәнзиләнең әллә ничә кат күргәне бар. Идарә алдына барып гайбәт сатып утырганчы, шушы күперне үзе төзәтеп куйса, кулы калыр идеме икән?

Бу фикер Тәнзилә өчен шулкадәр көтелмәгән булды, ул баскан урынында катып калды. Бикбулатка, үзенә ачуланып, авыз турсайтып барганда, нигә күпер хакында уйлый башлады әле ул? Бу сорауга җавап табылмады. Каен башында каргалар карылдашып куйды, кайдадыр эт һаулап алды. Тәнзилә, авыр уйларын ташлаган кебек, кулын селкеде һәм ашыгып-кабаланып урам буйлап китте.

Мәгъмүрә апа кызының сүзләрен чынга алмады. Кыз кешенең тормышында булып ала торган бик табигый дуамаллык дип кабул итте ул аны. Әмма ананың тынгысызлык белән тулы йөрәгендә саңгырау бер авырту хасил булды. Менә Тәнзилә ташлап китәр, ялгыз калырмын дип уйлама-

ды ул. Үзе өчен борчылудан узган иде Мәгъмүрә апа. Кызы өчен борчылды, аның өчен пошынды. Аның күңелен кузгаткан сәбәпләрне эзләп карады. Апасы кызыктырган дисәң, моңарчы бер дә ул-бу сизелмәде. Өсте бөтен, тамагы тук, эше дә ул кадәр ким-хур булырлык түгел. Төсе-бите аллага шөкер («үземә охшаган»). Егетләр дә күз салмый түгел үзенә. Аргы оч Тәхәветдин төпчегенең бөгелә-сыгыла сәлам биреп йөрүе юкка гына түгелдер. Күрше Нуржамал, ерак булса да, агай-энеләре. Бер дә аның алдында төчеләнеп маташмый. Беркөн ашлык суырганда гел минем тирәдә кайнашты. Тик Тәнзилә генә... Егете ярамаслык түгел... Тәнзилә генә... Ни булды икән аңа, ходаем? Житкән кызның анасы булудан да авыррак нәрсә бармы бу дөньяда? Бигрәк тә син аңа ана да, ата да булганда.

Нәрсә булды икән? Тиктомалга гына дуамалланмас инде дуамаллануын. Ана төрле йомгаларны сүтеп карады, тик берсенең дә очына чыга алмады. Уй җепләре төрле якларга китеп чәбәләнделәр. Ул Тәнзиләнең кайтуын ут сүндерми көтеп торды. Аяк тавышы ишетелгән саен, тәрәзә пәрдәсен күтәрәп урамны күзәтте. Тышкы яктан бүлмәгә төн карады. Төнне ай яктыртыр. Кеше күңелендә ай юк шул, шуңа күрә егерме ел йөрәге янында йөрткән кешенең күңеле дә Мәгъмүрә апа өчен табышмак иде.

Тәнзилә кайтып та аны куандырмады, Гөлән-

дәмнең китү хәбәрен әйтте дә кече якка чыкты. Әнисенең:

— Сөйләштегезме соң? - дип соравына:

— Булмады әле, - дип кыска гына җавап бирде.

Икесе ике җирдә дәшми-тынмый гына чишенеп яттылар. Мәгъмүрә апа пошынган, Тәнзилә уйчан иде.

Кунакчадан тавык егылып төште, сыер өй почмагына килеп озак кына кашынып торды. Кайдадыр сузып-сузып гармун уйнадылар. Ана белән кыз арасына ниндидер ят күлгә кергән, моны икесе дә сизәләр. Әмма нинди күлгә икәнлеген Мәгъмүрә апа түгел, Тәнзилә үзе дә тәгаен ачыкламаган иде. Ул акылы белән әнкәсен юатырга, бала чактагы кебек аның куенына кереп, тынычланып, изелеп йокларга теләде. Әмма хисләр үртәлгән, йөрәк ярсыган, акыл авырайган иде. Кыз бармады, озак көтте аны ана. Төнге тынлыкны бозып этәчләр кычкырды.

Тәнзилә төне буге диярлек йокламады, борчылып ятты. Үзенең егерме еллык гомеренә башыннан ахырына кадәр кат-кат күз йөгертөп чыкты.

Ярый, унынчы классны бетөргәнчеге гомер үзенә күрә кызыклы гына булды, ди. Анда да ата-сыз бала булу, иптәшләрөң арасында начаррак киөм-салымың белән аерылып торуга газәпләры булмадымы әллә? Мәктәп елләрының үзенә күрә яме

дә булган, тәме дә. Тормышның ачык бер максаты булган: укып бетерү. Аннан соңгы өч елны хәтерлэгәндә генә Тәнзиләнең йөрәге кысылып-кысылып куйды. Ничек шулай ваемсыз яшәгән ул? Ферма, өй эшләре аның яшьлеген талаганнар ич! Әнисе олыгаеп килсә дә: «Чуттан чыкканым юк әле, үз минимумымны үзем тутырам», - дип кенә тора. Тәнзилә ял вакытлары исәбенә тары утарга йөри, киндер йолкырга...

Уйлана торгач, Тәнзилә эшнең тагын бер жайсыз ягын тапты. Ярый, унынчы классны бетергәч, күңеленә хуш килгән, дәрәжәсенә лаек булган эшне тапты, ди. Күңеленә тәмам хуш килерлек нинди эш бар соң дөньяда? Нәрсә эшләргә өйрәттеләр аны ун ел буена? Алар мәктәптә язын аз-маз көл жыйнадылар. Ул да мәктәп сарае янында ятты- ятты да кар сулары белән агып бетте. Көз көне башак жыйдылар. Кем жыйды, кем кәлтә елан куып йөрде. Колхозның бөтен олы эшләре укучылардан читтә булды. Илле өченче елгы бәрәкәтле борылышны да алар газеталардан укыштыргалап кына белделәр. Күздән кичерделәр, ә күңелләренә барып житмәде.

Тәнзилә төне буе менә шуларны кайта-кайта күңеленнән кичерде. Дәрте булса да, дәрман ягының сай икәнлеген, теләге булса да, үзенң бер эшне дә төпле итеп белмәвен, егерме яшьлек күсәк булуын шунда аңлады ул. Димәк, читкә китсәң дә, әле безарга бик кыен булачак. Гөләндәм

әйтмешли, борының белән жир сөрмичә эш чык-
маячак. Ул да беренче айларын төрле эштә тачка
белән балчык ташып үткәргән бит...

Шулай да бер кузгалган бозны туктату жиңел
генә булмады. Тәнзилә иртән фермага төшкәндә
ят кеше кебек йөрде. Сыерларын да иркәләмәде,
иптәш кызларына да килде-киттеле генә жавап-
лар бирде.

Йөрәге янында нәрсәдер юк иде...

IV

Кайсы якка гына карасаң да, күз күреме кадәр
жирләрдә иген кырлары. Алтын алкалы солылар,
чыршы күркәсе кебек эре башаклы бодайлар бер-
сен-берсе чиратлап әле уңга, әле сулга жәелгән-
нәр. Яшел ефәк тасмалар белән бизәлгән кырлар
патшасы кукуруз да кара-кучкылланды, бәләкәй
урман кебек гөжләп утыра.

Басулар уртасыннан борыла-сарыла юл үт-
кән. Шушы юлдан бөтен дөньяны онытып автома-
шинада жылдереп бару искиткеч рәхәт һәм хозур.
Гүя син колак яныңнан выжлап үткән жылгә кар-
шы машинада бармыйсың, гүя синең үзең канат-
лар үскән һәм гүя син очасың. Менә юл бодай ара-
сыннан чыгып таш юлга тоташа. Машина шәбрәк
бара башлый. Аста елан кабыгы төсле чуар, шома
юл, юл читендә зәңгәр тубал булып кияү камчы-
лары, зәңгәр күзләр, аклы-сарылы яулык бөркән-
гән ромашкалар кала.

Ай, рэхэт! Күкрәкләр киңә, сулыш алуы
жиңелә. Жырлыйсы, үзеңне-үзең белештермичә
тилереп жырлайсы килә. Шушы жыр белән, моң
белән мөлдәрәмә тулган табигатьне күкрәгөң
белән ярып барганда, кемнең генә күңел кылла-
ры тибрәнми калыр икән?

Бикбулат машинаны алай-болайга гына тот-
тырып чыгармый шул. Ике машинаның икесе дә
агач, икмәк, яшелчә ташудан кайтып керми дияр-
лек. Бай колхозлардагы яшьләр кебек Тәнзиләләр
район үзәгенә театрга да, күрше авылларга сабан
туйларына да йөри алмыйлар. Чөнки машиналар
бәйрәмдә дә бушамый. Биш бригадалы зур бер
авылга ике машина бик аз шул. Ел килешләрә
быел шулай ару торса, көзгә тагын ике машина
кайтартабыз, ди председатель. Аңа ни, бик ыша-
нып та бетеп булмый. Артезиан коесы казытты
да хутка жибәртмәде. Суны һаман чыгырлы ко-
едан алалар. Бозаулар абзарының түбәсе ябыл-
маган, шифер көтөләр. Кукуруз силосына дигән
унике чокырның да стеналары эчләнмәгән. Шу-
ның өстенә ничәмә-ничә гектар жирнең иген-та-
руын жыйнап аласы бар. Исәпләсәң, бер кеше
башы гына чыдарлыкмы бу эшкә? Колхоз быел
тракторлар, комбайннар сатып алды. Күпме акча
китте аларга? Автомашиналарга һаман чират ти-
гәнә юк. Ат белән йөрүнең соңгы елларда даны
төштө. Карт-коры гына кунакка-мазарга барган-
да чуар паласлы тарантасларда теркелдәгән була.

Утыртырсың син хәзерге заман яшь-жылкенчәген тарантаска!

Бикбулаттан бүген машина алу өчен Нәби ниләр генә эшләмәде. Ялынды, ялварды, ике мәртәбә өенә барды. Хатыны, кунаклары аркылы әйттерде. Райкомга Сафинга шалтыратты.

Бик хажәт эшләргә, Нәбине канәгәтләндерергә туры килде. Комсомол секретареның мондый һөжүмен күрмәгән Бикбулат шикләнеп кенә машинаны биреп торырга риза булды.

Әржәсе вак йомычкалар, салам-соламнар белән чүпләнгән машина сигез кызны, Нәби Тажетдиновны һәм ферма мөдире Гайфулланы алып юлга чыкты. Председатель сыер савучыларының барысын да жиһәрергә риза булмады. Яна абзарны салып бетерү тиз генә булырга охшамаган, димәк, яңгырлар, салкыннар башланганчы, булганын бер кат карап, сылап чыгасы бар. Аны сыер савучылар карамаса, кем карар? Тишек-тошыкны да яхшырак беләләр, үзләре өчен булгач, тырышыбрак та эшләрләр. Бикбулат шулай диде. Аның сүзе сүз, карышунуның файдасы юк.

Машинага утыру, кыр юлы, алда торган сәфәрнең кызыклыгы председатель белән булган бәхәсләрне оныттырды. Байлыгы, иркен тормышы белән сугышка кадәр үк тирә-юньдә данлыклы бер авыл булган «Көчле ирек»кә кызлар беренче мәртәбә баралар. Атаклы авыл. Сабан туйларында кем юртаклары узган дисәң, шун-

нан булып. Йөгөрешчеләре, берәүгә дә бил бирми торган көрәшчеләре дә бар ул авылның. Ул авылга килен булып төшү кызлар өчен аерым бер шөһрәт санала.

Димәк, алар шул авылны күрәчәкләр, танышчаклар. Максатлары тәҗрибә алу булса да, кызлар ни эшләргә кирәклеген күз алдына китермиләр. Башка вакытта такылдарга яраткан Нәби дә юлга чыккач тынды һәм рәхәтлектән йөzlәре килгән кызларга каш сикерткәләп бара башлады. Гайфулла арада иң олы начальник буларак шофер янына утырган иде. Үзе күренмәсә дә, вакыт-вакыт кабинадан түтәл тәмәкесе исә килә һәм Тәнзиләгә ферманың бер кисәгә үзләре белән «Көчле ирек»кә бара кебек тоела иде.

Машина тузан туздырып, дөбердәп зур бер авылга килеп кергәч, Тәнзилә айнып китте һәм:

— Бәй, килеп тә җиттекмени әле? - дип сорарды.

Челтәр рәшәткәле болдыры урамга караган бик биек агач йорт янына килеп туктагач кына Нәби Тәнзиләнең сорауына җавап бирде:

— Күрдегезме? Килеп тә җиттек. Бу аларның идарәләре. Райком йорты дип белерсең. Шәп бит, - дип такылдарга тотынды.

Шыбырдашып машинадан коелдылар.

«Көчле ирек»тә аларны көтеп торалар икән. Машина тавышына идарәдән тәбәнәк кенә, юантык кына, ләкин төсә-бите бик чибәр бер кыз

ЧЫКТЫ.

— Балчыклыданмы? - дип сорады ул һәм кычкырып көлеп жибәрде. Килүчеләр бер-берсенә караштылар һәм чыдый алмыйча кызга ияреп шаркылдый башладылар.

— Сезде Балчыклыдан килгән дип әйтерлек бар икән шул, - диде кыз, көлеп туктагач. - Әйдәгез, алайса, программага үзгәреш кертик. Иң элек юынып алык.

— Иң элек танышык, - диде Нәби, кыланып.

— Гафу сорыйм. Мин Бибинур булам. Комсомол секретаре.

Кызлар күрешергә дә өлгерә алмый калдылар. Нәби атылып Бибинур янына килеп басты:

— Сезмени инде ул атаклы Сәйфуллина?

— Сәйфуллинасын Сәйфуллина, ләкин атаклы түгел, - диде Бибинур, кызарып.

— Сезде Балчыклыда беләләр, - диде Нәби, мәгънәле генә күз кысып.

— Сезде дә «Көчле ирек»тә беләләр.

Нәби шакмаклы кепкасын кулына тотты, чәчләрен артка чөеп кызларга карады.

— Сабан туена килгәч, бик озак биеп ялыктырып бетергән идегез, - диде Бибинур.

Кызлар тагын шаркылдап көлеп жибәрделәр. Нәби аз гына да уңайсызланмады:

— Хәтерлисезмени? Мин дә сезне күргән кебек булам. - диде.

Танышу юлда булды. Бибинурларның өе

идарэдән ерак түгел икән, ул килүчеләрне юынырга шунда алып кайтты.

Жыйнаулашып нык, таза такталардан ясалган биек урыс капканы үтеп, киң генә ишек алдына барып керделәр. Ишек алды ялт итеп себерелгән. Түрдә лапас-куралар, уңда алты почмаклы өй, сулда жимеш бакчасы. Вак тал чыбыкларынан үрелгән утыртма читән өстеннән ишек алдына сузылган ботакларда зур-зур алмалар күренә. Алма мул сырған ботаклар астан жәпле таяклар белән терәтеп куелган.

Боларны күргәч, кызлар «аһ» дип куйдылар. Гайфулла телен шартлатты:

— Вәт бакча дисәң дә бакча!

Нәби:

— Миңа калса, мин шушы бакчадагы эш тәҗрибәләре белән канәгатьләнәр идем, - дип күз кысты.

— Күрмәгәндәй кыланмагызсана! - диде Тәнзилә, ачуланып.

— Бакчага чакырмыйм, анысы соңрак булыр. Әйдәгез, юыныгыз элек, - дип, Бибинур кунакларны кое янына алып килде. - Кое суыбыз бик йомшак безнең, бер дә инешнекеннән аермасы юк.

Кунакларның кое янындагы соры таштан чокып ясалган ялгашларны, һәр жирдә күзгә ташланган жыйнаклыкны абайлавын күргәч, Бибинур аңлатып бирде:

— Әткәй эше.

Тәнзиләне нидер чәнчеп алган кебек булды.

Юл тузаннарын кагынып, бит-күзне юып, әл-хәл алгач, кем кая барырга тиеш дип киңәшә башладылар. Гайфулла:

— Барыбыз да бергә йөрүгә, айры-чайры йөрүгә мәгънәсе юк, - дисә дә, сыер савучы Шәмсеҗиһан исемле кара тутлы йөзлә, усал гына яш хатын:

— Өер булып йөрмәк әле. Атна ятарга килмәгән. Бер көн эчендә барын да күрәп, карап буламы? - диде.

Шәмсеҗиһанның тел төбә кая барганын, аның Гайфулладан аерылып үзбаш йөрәп калырга теләвен сизсә дә, Тәнзилә бүленүгә, һәркемнең үз һөнәрдәшләре янына баруны хуплады.

Гайфулла:

— Машина бар ич безнең, әйләнәбез дә чыгабыз, - дисә дә, Шәмсеҗиһан:

— Авылда да баш әйләндерәсең, монда да тинтерәтмә әле, - дип карулашты. Шулай аерым-аерым йөрәргә карар кылдылар. Сыер савучылар Бибинурга иярде, дуңгыз караучыларны юл уңаена фермада калдырып чыгарга булдылар. Гайфулла, колхоз председателен һәм ферма мөдирен эзләп табам, алар белән сөйләшәм, дип китеп барды. Киткәндә:

— Фермаларда мин дә булырмын. Әйбәт йөрәгез. Килүгәң файдасы булсын. Аяк талдырып йөрүгәң пычагыма да кирәге юк, - диде.

— Ә мин? - диде кинәт кенә Нәби.

— Нәрсә син?

— Мин кая барырга тиеш?

Бибинур башта бик уңайсызланды, Нәби-нең клуб мәдире һәм комсомол секретаре икәнен белгәч:

— Сезгә барлык төркемнәрдә дә булырга туры килә алайса, - диде.

Нәби көлеп жибәрде:

— Ярар инде, үпкәләмим. Маршрутны үзем үзем билгеләргә туры килер. Иң элек, исән-сау килеп життек дип, райкомга, Бикбулат абыйга шалтыратырга кирәк. Аннан күз күрер, - диде ул һәм Гайфулла артыннан кызу-кызу чыгып китте.

Кызларның чәч белән, күлмәкләре белән озак мавыгулары Тәнзиләнең жөнен чыгарды. Ул иптәшләрен ашыктыра башлады:

— Жәһәтрәк булыгыз инде. Кояш төшлеккә житә бит!

Яңадан идарә яныннан уздылар. Шофер Миңнулла машинасын күлэгәгә куйган да, кабинасында бөгәрләнеп ятып, борын сызгырта. Аны кызгандылар, уятмадылар.

V

Бергә жыелып барганда сүз әллә ни куермаса да, Бибинур янында өч сыер савучы гына калгач, кунаклар сизелерлек жанландылар. Бигрәк тә Шәмсеҗиһан иркәнәп китте. Бибинурның

әти-әниләре, кайда укуы, ничек укуы хакында бик төпченеп сорашып барды.

Сүз арасында Бибинур үзенең дә сыер савучы булып эшләвен әйткәч, Тәнзилә:

— Таптым! - дип кычкырып жибәрде. - Сине кайда күргәнем бар дип килә идем. Рәсеменең күрдем ич! Идарә стөнасында!

Шәмсеҗиһан Бибинурның комсомол житәк-чөсө дә булып эшләвенә шикләнде.

Тәнзилә дә:

— Ничек өлгерәсең? Безнең авылда секретарь итеп я китапханәчө, я клуб мәдирө сайлана. Взнос җыярга да вакыты иркен. Эш кешөсө булмагач, районга да теләгән вакытында бара ала. Безнең Бикбулат абый тик кенә йөргәннө бер дә яратмый, - дидө.

— Көм ул Бикбулат?

— Предсөдәтелөбез лә!

— Безнең предсөдәтель дә тик йөргәннө яратмый! - дидө Бибинур. «Алай эшлөклө предсөдәтелөгөз булгач, нигә колхозыгыз бик артта сөң?» дип сөрамакчы идө, әлө уңайсызрак булыр дип, кыймады.

«Көчлө ирөк» районда иң алдыңгы колхозларның берсө булганлыктан, тәҗрибә уртаклашучылар булып-булып киткөлиләр идө. Дөресөн әйткәндә, Бибинур алардан ялыгырга да өлгердө. Шул ук беркатлы сөраулар, шул ук ап-ачык ярылып яткан хакыйкатьнө белөргә тырышу-

лар: «Сөт алуда, имеш, ничек мондый зур уңышларга ирештегез?» Жҗавап биреп кара инде син! Үзләрєнєң эшен бер дє югары нокта дип карамаганга, сауган сөтлєрен азсынып йөргєн Бибинур андый чакларда ни әйтергє дє белми аптырап кала. Сыерның сөтє телєндє дип кєнє котылып буламыни! Килүчєләр китапларда язылмаган, бер кешє дє белмәгєн ысулларны сөйләүнє таләп итәләр. Бибинур сихерчє түгел лә! Хәер, фермалар, көтүлєкләр белән танышып, кыш көнє сыерларның нинди тәрбиядә торуларын белгәч, кешеләрнєң күзләрє ачыла.

Балчыклы сыер савучылары аңа ошады. Ул гадәттәгечә унбиш-егермє кешє булыр дип көткән иде. Өчәү гєнә килделәр. Өчнєң берсє Шәмсеҗиһан гына күбрәк сөйләшә. Ул урамнан үткәндә шәбрәк йорт, яхшырак каралты-кура күрсә:

— Бу кем йорты? Ай-йяй шәп. Мөгаєн, председателънекедер әлє, - дип куя.

Йортның я көтүченекє, я яшелчә бригадасында эшләүчє тол хатынныкы икәнлєгєн белгәч тә тынмый, озак кына телєн шартлата:

— Яши беләләр соң, агай, кешеләр, - дип гажәпләнүдән туктамый.

Өчєнчє сыер савучы — Зөбәрҗәт исемлє, зәп-зәңгәр күзлє, очлы иягєнә матур гына миң кунгак басынкы кыз — Шәмсеҗиһанның гел чит авылны гына мактап баруын, Балчыклыны яманлавын ошатмады:

— Моның ише генә йортларның үзебездә дә бетәсе юк инде, Шәмсежиһан апа, - диде.

— Күрше тавыгы күркә булып күренәдер инде, - диде Бибинур.

— Алай була күрмәсен! Тавыгыгыз күркә булып күренсә, сыерлары фил хәтле икән дип кайтып китәр ул, - дип көлдә Зөбәржәт.

Шәмсежиһан ирләрчә эре-эре атлап барган жириеннән Зөбәржәткә борылды:

— Юк инде, гөлкәем! Мондый өйләрдә торып булмады. Бикбулатның кәжә сарае да шифер белән ябылган, өй базларына кадәр таш белән эчләнгән икән, аннан миңа ни куаныч? - диде ул ачуланып. Аннан Бибинурга карап:

— Безнең эшебез ул кадәр үк мөшкел дип уйлый күрмә син, тел очына килгәнне генә әйтөп жибәрдем. Тормышыбыз ару безнең. Сезнең белән үк тиңләшә алмасак та, бик ару! - диде. Үзе Тәнзилә белән Зөбәржәткә борылып: «Тутагыз сөйләшә белә ул!» дигән кебек каш сикертте.

Урамның ике ягында да зур-зур топольләр үскән. Аларның жир өстенә чыккан чатлы-ботлы тамырлары арасында тавыклар коена. Тавыклар янында ук колак тишекләренә шалкан чәчәрлек булган, пычранып беткән ике-өч яшьлек малай утыра. Ул учы белән һавага туфрак чөеп жибәрә дә:

— Яңгыр яудырам, яңгыр! - дип рәхәтләнеп көлә.

Бибинур малай янына килеп житкәч, иелеп аны жирдән күтәрде:

— Кем малае син, ә?

— Әни малае.

— Әниң кем?

— Әсхәпҗамал түти! - диде малай, борынын тартып.

— Әсхәпҗамал түти булса, бар, йөгереп кайт та битеңне ю. Болай туфракка батып йөрмә.

Малай күлмәк итәген бөтерә башлады. Итәк астыннан шактый зур бүксә һәм чыпчык башы кадәр кендек килеп чыкты.

Шәмсеҗиһан:

— Сезнең авыл малайлары да нәкъ бездәгеләр кебек икән, - диде.

— Бала кайда да бер инде, - диде Бибинур. Малай яргаланып беткән кара үкчәләрен ялтыратып капкага йөгергәч, өстәп куйды:

— Нигә яслегә илтми торганнардыр. Ясле дисәң, кайберәүләр карышалар да каталар.

— Сездә дә артта калучылар бармыни? - диде Тәнзилә. Ул артта калучылар дияргә теләмәгән иде.

Бибинур аңлады. Көлөп куйды:

— Әллә тагын! Төрлесе бар инде, - диде.

Тәнзилә ни өчендер топольләргә аерата игътибар итте. Аларның күплеге, дәүлеге аның исен китәрде.

Авылны чыктылар. Авыл очындагы бушлык-

та жиде-сигез бураны күргәч, Бибинур адымын акрынайтты.

— Күрәсезме? Төзиләр. Дүртесе каладан кайтты. Авылдашлар, механизаторлар. Колхозга кабул иттек үзләрен, - диде ул, берәз тантаналы төс белән. Тәнзиләгә Бибинур моңарчы ошап килгән иде, соңгы сүзләрен ишеткәч, аңа Бибинурның кай жиредер ошамады. «Мактана» дип уйлады ул. Бибинур исә, бер дә аны-моны уйламыйча, үз авылларына кайткан якташларын бик яхшы каршылауларын, аларның хәзергә мәктәп интернатында яшәүләрен сөйләп бирде. Ындырлар буйлап түбән төшә башладылар. Сәфәрчеләр алдында искиткеч бер күренеш ачылып, Шәмсежиһан да, Зөбәржәт тә, Тәнзилә дә авызларын ачып катып калдылар. Сөзәк ярлы күлдә меңләгән ап-ак үрдәкләр мыж киләләр, бакылдыйлар, чумалар. Кошлар базарымыни?! Зөбәржәт кулларын чәбәкләде.

— Әнекәем лә! Менә байлык!

Кинәт килеп чыккан бу күренешнең тәэсирен алдан ук көткән Бибинур, бик канәгатьләнеп:

— Ошыймы? - дип сорады.

— Искиткеч! Бу кадәр үрдәкне гомеремдә дә күргәнем юк иде, ант әгәр, - диде Зөбәржәт.

— Менә күр инде алайса!

— Синен гомердә дә әллә ниләр булыр әле, Зөбәржәт, - диде Шәмсежиһан күлдән күзен алмыйча.

Дүртесе дә күл ярына килеп бастылар.

— Пекин токымы! Икенче ел үрчетәбез. Сара апа карый үзләрен. Беләсезме сез безнең Сара апаны? - диде Бибинур.

— Мин әле сездә үрдәкләр барын да белми идем.

— Сара апа элек тавыклар карый иде. Аның турында газеталарга да бик күп яздылар. Карт коммунист. Улын кулаклар үтергән. Хәтәр хатын. Кулакларның да кирәген биргән үзе! Хәзер менә үрдәкләр карый.

— Ай-яй симезләр!

— Кызыгам мин үрдәк үстерергә! Беләсезме, үрдәк асрау сыер асрауга караганда файдалырак бит! - диде Бибинур.

— Булса, икесе дә кирәк инде аның, - диде Зөбәржәт.

— Анысы дөрөс. Әмма кошлар тиз дә үрчиләр инде! Аларның саны бер елда икеләтә, өчлөтә арта бит. Алты-җиде айда бәбкә зур үрдәк булып үсеп җитә. Үзе талымсыз, ни бирсәң, шуны ашый. Бер кило бозау итен алу өчен ике мәртәбә күбрәк азык кирәк. Үрдәк ите бик арзанга төшә! Ә тәме? Ә көзен үрдәк өмәләре?

Бибинурның болай да алсу йөзе тагын да янып китте. Тәнзилә аңардан: «Ә син боларны каян беләсең?» - дип сорамакчы иде, читенсенеп тыелып калды.

— Шушы үрдәкләрне күрсәм, йөрәгем кузга-

ла.

— Үрдәге әйбәт, тик бездә аның күле юк. Бер корышса, корыша бит ул, - диде Шәмсеҗиһан, чын күңеленнән офтанып.

— Күле бездә дә юк иде. Трактор белән казыттык та су җибәрдек.

— Тавыгын да җүнләп асрый алмаган кешегә үрдәк тагын, - диде Тәнзилә теш арасыннан гына.

Күлне әйләнеп үтеп, үргә менә башладылар. Бибинур күлне ничек ясауларын, таудагы чишмәдән торбалар белән су җибәрүләрен, бик күңелле булуын тәмләп кенә сөйләп барды да кинәт:

— Үрдәкләр юк дисез инде. Ә тавыкларыгыз уңаннармы соң? Ничәшәр күкәй салалар? - дип сорады.

Кунаклар бер-берсенә караштылар. Алар берсе дә күпме тавык барын да, йомырка санын да белми иделәр. Бибинур сүзне икенчегә борып алып китте. Әмма кунаклар үз колхозлары хакында җәелеп сөйли алмадылар. Шәмсеҗиһан олырак хатын, ул белмәсә дә гаеп түгел дип уйлый иде Бибинур, ә бу икесе... Яшьләр бит... үз хужалыклары белән кызыксынмыйлар да икән.

Тәнзиләнең унынчыны бетергәннән соң фермага керүен ишеткәч, Бибинурның күңелендә аңа карата хөрмәт уянган иде. Күрер күзгә тыйнаклығы, чибәрлеге, акыллы-акыллы гына сораулар бирүе, күл буена килгәч янып торган күзләре өчен Бибинур Тәнзиләне яратып та өлгергән кебек бул-

ды. Ихтимал, бик яхшы кыздыр бу Тэнзилә дип уйлап куйган иде ул. Әмма йөргән саен Тэнзиләнең күңелсезләнә баруы, ап-ачык беленеп торган таркаулыгы, урынлы-урынсыз биргән сораулары бер Бибинурны гына түгел, Шәмсеҗиһан белән Зөбәрҗәтне дә хәйранга калдырды. Шәмсеҗиһан түзмәде:

— Сиңа ни булды, наныйем? Укаң коелган кеше сыман йөрисең? - дип сорады.

Сөзәк үргә менеп баралар иде. Тирә-якта бәбкә үләннәрән йолкып төркем-төркем казлар йөри. Алачыкны әйләндереп алган койма күлгәсәндә эсселектән гажиз булган ике бозау пуф-пуф килеп мышнап ята. Алачык эченнән мотор гөрләве һәм чакы-чоки бәрелгән тимер тавышы ишетелә. Дегет исе, күмер исе, тагын әллә нинди исләр килә.

Алачыктан бер-ике җир буге китүгә, зур гына иңкүлектә тигез рәтләр булып төрле зурлыкта ферма биналары тезелгән.

— Фермаларыгыз үзе бер шәһәр икән, - дигән булып, Шәмсеҗиһан Бибинурның беләгенә ябышты.

Яралы бармак кая сузсаң да бәрелүчән була бит. «Шәһәр» диюгә яшен тизлегә белән Тэнзиләнең күз алдына Гөләндәмнең мыскыллап елмаюы килде. Чын шәһәрне күргәнең дә юк ич, сөйләнгән буласың, тагын, дигән кебек булды ул.

Кайвакытта шулай була бит: бер дә көтмә-

гәндә генә кәефең кырыла. Аның нилектән кырылганын да белми каласың.

Тәнзилә дә, кәефе киткәч, сәбәбен эзләп оза кына баш ватты. Ни булды соң әле аңа? Танышу әйбәт кенә бара ич. Ул яңа авыл, яңа кешеләр күрә. Бер тапкыр да йөрмәгән юллардан, сукмаклардан йөри. Ә ул шат түгел. Эзләнә торгач тапты Тәнзилә: тавыкларның ничә йомырка салуларын белмәгәнгә кәефе кырылган икән аның.

Сәбәпне табуның да файдасы булмады, Тәнзиләнең бер кузгалган күңеле урынына утырмады. Ярый, Тәнзилә белми, ди. Тавыкларны Фәйрүзә апа карый, ди. Ә нигә Бибинур үз колхозындагы тавыкларның хәлен белә? Сыерлар турында белүе гажәп түгел инде аның. Тәжрибә уртаклашырга, өйрәтергә дигәч, аз-маз китабын да карагандыр. Үз фермаларындагы хәлне Тәнзилә дә биш бармагы кебек белә ич аңа калса. Тукта әле, беләме соң? Нигә Бибинур хәзергесе көнне һәр сыердан егерме дүрт литр сава да, Тәнзилә сигезун литр белән ияк сыпырып кала?! Тәнзиләнең аркасына тир чыккан кебек булды. Әгәр серен белсә, Тәнзилә дә чиләкләп савар иде, белми шул. Ул күңелендә көнләшүгә охшаган бер хисне сизеп калтырап китте. Тирә-юньдәге бар матурлык аның өчен ямен жуйды. Соры ташлардан салынган дүрт рәтле сыерлар абзарына кәргәч тә, ул Шәмсеҗиһан кебек автозчергечләргә ташланмады, Зөбәрҗәт кебек шаккатып та кал-

мады, астыртын гына Бибинурга күз төшерде. Аннары яратмыйча йөзен чытты. Теге әшәке уй тагын күңеленә килде: «Менә сине безнең колхозга, утырган эт биеклегә фермаларга китерәсе иде. Авызыңны ерыр идеңме, әллә утырып елар идеңме? Рекордларың очар иде, фьют!»

Тәнзилә үз фермаларын уйлап алды. Өч ел йөрөп, күрөп күнегелгән урыннар бөтен ваклыктары, су тамып торган юкә такта түшәмнәре, кыйшайган яңаклы ишекләре һәм саламнары бүселеп-бүселеп торган түбәләре белән күңелдә калыктылар. Шул фәкыйрьлек уртасына Бибинурны бастырып куйгач, һич тә көтмәгәндә Тәнзиләнә күңеле күтәрелде. Аның йөзенә усал тантана итү галәмәтләре чыкты.

Эче акшар белән ап-ак итеп буялган, чиста, шома идәнле, әчкелтем дару исе килеп торган бозаулар торагыннан чыкканда, Тәнзилә белән Бибинурның күз карашлары очрашты. Бер-берсен өйрәнгәндәй текәлеп-текәлеп карадылар алар. Тәнзилә беренче булып керфекләрен түбән төшерде. Бибинур аның әшәке фикерләрен белә, төшенә торгандыр, ул юри генә шулай ягымлы булып кыланадыр кебек тоелды.

Әшәке кеше кешеләрдән үзенә охшаган яман якларын эзли, дигән хакыйкәт исенә төшөп, Тәнзилә күңелендәге начар фикерләргә онытырга, Зөбәржәт кебек йотылып Бибинурны тыңларга, аның кебек сокланырга, мактарга теләде. Теле

әйләнмәде. Елмаерга азапланды, авызы ерылды, ә күзләре тонык һәм җансыз иделәр. Ул үз күңелен чишә алмады. Кая гына бармасын, нәрсә генә күрмәсен, аның көнчелек тамырлары бүрткәннән-бүртә барды. Җене кузгалды. «Нәрсәгә мактаган булалар икән боларны? Мондый мөмкинлекләр булганда, мин сынатыр идемме? Сөтне умырыр идем!» - дип уйлады ул.

Тәнзилә кинәт сискәнәп китте. Шәмсеҗиһан, аның кабыргасына төртеп:

— Тораташ каттыңмы? Вәт кеше ничек эшли! Мин мондый колхозларны кинода гына була дип белә идем, - диде. Шәмсеҗиһанның йодрыгы, кечкенә булса да, саллы гына иде. Шаярып кына төрткән булса да, Тәнзиләнең кабыргасы шактый авыртып торды.

Азык-төлек складын, кухняны карап үткәч, кунаклар бәләкәй ябалдашлы топольләр үсеп утырган кечкенә бакчага чыктылар. Бакча эчендә такта түбәле җыйнак кына өй күренә иде.

— Терлекчеләр өе, безнең өй. Агачларын да без утырттык. Матур бит, ә? - диде Бибинур.

Кеше булмагач, өйгә кереп тормадылар. Тәрәзә каршындагы түтәлләрдәге шау чәчәктә утырган үрмә гөлләрне, кашкарийларны гына карадылар да бакчадан чыктылар, Зөбәржәт мәк чәчәгенә дә, күбәләк канатына да охшаган бер чәчәкне өзеп түшенә кадады.

Тәнзилә бу чәчәкнең дә исемен белми иде,

тагын кәефе кырылды. Житмәсә сул аягын туфлие кыса башлады. Үтереп-үтереп кыса. Ул иптәшләреннән арттарак калып туфлиен салды. Чәнчә бармагы кура жиләге төсле кып-кызыл булган. Елга бер-ике мәртәбә генә адәм рәтле аяк киеме кия башласаң, шул булмый ни булсын!

Фермалар янындагы чирәмлеккә чыккач, Бибинур тагын да жанлана төште. Ул Шәмсежиһан белән Зөбәржәтне култыклап алды, әле берсенә, әле икенчесенә борыла-борыла сөйли башлады.

Башка вакытларда да Бибинурга кунаклар белән йөрергә туры килә иде. Әмма аларның күп булулары комачауладымы, ул бервакытта да бүгенге кебек ачылып китә алмады. Бүген исә аңа бик рәхәт иде.

— Менә кыш көне иркенләп, өч-дүрт көнгә килегез. Безнең кызлар белән танышырсыз. Шундый кызлар бар бездә... - диде ул Зөбәржәткә чын күңеленнән.

— Шәпләрме? - дип сорады Шәмсежиһан.

— Искиткеч. Без кыш буе жыелып китаплар укыйбыз. Гөлчәһрә исемле бер кызыбыз бар. Тавышы шундый матур. Күбрәк ул укый. Гыйнварда институтка китәбез аның белән.

— Ничә ел укыйсың бар әле?

— Уһу, күп әле. Өч ел.

— Институттан соң кая китәсең?

— Кая китим, - диде Бибинур, гажәпләнеп, - беркая да китим. Югары белем белән сыер сава-

СЫМ КИЛӘ.

Шәмсеҗиһан телен шартлатты...

Фермалар артта калды. Бибинур кунакларга көтүлекләрне, жәйге туплау урыннарын — жәйләүне һәм иптәшләрен күрсәтмәкче булды. Алар сөйләшә-сөйләшә тау битеннән бара башладылар. Көтүчеләрнең берсе үз энесе булуын, икенчесенең дә яшь бер егет икәнлеген әйткәч, Бибинур шыпырт кына көлеп куйды. Шәмсеҗиһан, Тәнзиләнең авызыннан өзеп алып:

— Үзе чибәр дәме? - дип сорады.

— Чибәр дә. Безнең авылда бөтен кеше дә чибәр. Күрерсез әле.

— Әллә ни күрә алмабыз инде, вакытның бик жайсыз чагы, - диде уфылдап Шәмсеҗиһан.

Алар коры бер ермакка життеләр. Бибинур ермак буйлап өскә күтәрелгән тар сукмакка борылды.

— Өстәнрәк барыйк әле, күңеллерәк булыр, - диде.

Тауга менгән саен, офык киңәя барды. Өйләр, агачлар кечерәйде. Авыл үзенең тыкрыклары, шакмак-шакмак бәрәңге, алма бакчалары, тигез рәткә тезелгән өйләре белән урман аланындагы умарталыкка охшап калды. Агачлыкка күмелгән яшел калай түбәле мәктәп тирәсендә ниндидер керамчыклар мәш киләләр.

Тауның нәкъ уртасыннан диярлек киртләчләнеп юл үткән. Аны буйдан-буйга яңгыр яр-

галаган: әллә күптән кеше йөрмәгәнгә, вак таш, ком күмеп киткән.

— Байлар юлы, - дип аңлатты Бибинур шунда менеп житкәч. - Байлар бу юлдан йөргәннәрдерме, юктырмы, анысын белмим, ә ярлылар йөргән. Алар, энә анда зират артындагы таудан таш чыгарып, шушы юлдан Дусай алпавытына таш ташыганнар. Бу юлда хәзер кәжәләр генә йөри, - диде.

Зөбәржәт көлеп:

— Без дә кәжәгә әйләндекмәни, Бибинур? - дип сорады.

— Арада кәжәләребез дә бар ич, - дип кашын сикертте Шәмсежиһан.

Сүзнең үзе хакында барганын аңлаган Тәнзилә сер бирмәскә тырышты:

— Нигә бәйләнәсез әле миңа? Кәжәләнеп нишләгәнәм бар? - диде.

Көлештеләр дә бу сүзне бетерделәр. Юл урыны-урыны белән тар булганга, казлар кебек бер рәткә тезелеп бара башладылар.

Көн кызганнан-кыза иде. Тәнзиләнең сул аягы һаман сызлый. Ә Зөбәржәт белән Шәмсежиһанның исләрендә дә юк. Вак атласа да бик жәһәт барган Бибинурның итәгенә тагылганнар да мөгезсез сыер кебек баралар да баралар. Житмәсә Зөбәржәте:

— Шулай да, нигә Байлар юлы дип атаганнар икән? - дип төпченеп бара.

Бибинур җавап бирә алмады:

— Без ташны бу юлдан ташымадык, - дип кенә куйды.

— Сез бик байлар түгел алайса, - диде Шәмсежиһан.

— Ул вакытта байлар түгел идек.

— Ә ничек мондый шәп фермалар житкердегез, нәселле сыерлар булдырдыгыз?

Бибинур тауда йөрүдән кабынган сулышын бүлә-бүлә яшьләрнең ничек таш чыгаруларын, Чаллыдагы шефларның аны ташып бирүен, цемент, шифер таба алмыйча интегүләрен, бик аптырагач, Казанга, депутатка барып житүләрен бәйнә-бәйнә сөйләде.

— Төзеп бетергәч кенә матур ул. Болай шактый тинтерәтте, - диде ахырда.

Тәнзилә Бибинурның сүзләрен ишетмәде. Ул чатанлап барды-барды да адымнарын акрынайтты, берәздән бөтенләй туктады. Түбәнгә карады, ял итәсе килеп китте. Ул тау киртләнә утырды. Аста күңелле, бик матур күренеш ачылды.

Авыл сул кул якта, артта калган. Ул чалбар балаклары кебек икегә аерылып яшеллеккә төрөнгән. Үрдәкле күл. Күлдән терекөмеш жепсә кебек кенә булып кечкенә инеш агып чыга. Инеш боргалана-боргалана бер күренә, бер югала, мондагы тау турысына ук килеп житә дә таллар куелыгына кереп югала. Үзе күренмәсә дә, тирә-ягындагы яшеллегеннән, болыннарыннан аны сизеп була. Болын аръягында кырлар, салам эскертләре,

телеграм баганалары. Тэнзилә баганаларның чыжлавын ишеткән кебек булды. Әллә тау итәгендәге таллар гына гөжлеме? Жил дә юк шикелле. Ап-ак мендәрләр булып анда-санда гына болыт кисәкләре йөзә. Шуларның берсен жиргә төшерәсе иде дә менә шунда кипшергән жиләк яфрактары, сарутлар, ыңгырчак биеклегенә генә ак әремнәр өстендә кабартып рәхәтләнеп ятасы иде. Бер гамьсез, хәсрәтсез озак-озак итеп ятасы иде. Бикбулат та күрмәс, сүз әйтүче дә булмас иде.

Ә менә Бибинур теләгән жирендә теләгәнчә йөри торгандыр. Аңа беркем дә сүз әйтмидер. Ул алдынгы, атаклы кеше. Читтән торып укыйм, ди. Ничек өлгерә икән? Аның сыер тизәген салам белән катыштырып абзар сылап йөрисе юк шул. Андый фермаларга Бибинур эшкә дә кермәс, әллә кайчан я Мәскәүгә, я Казанга сызар иде. Кара инде, ә үзе нинди яшъ, үзе тормыштан канәгать. Егетә дә бар. Кешеләр ничек шулай тормышларын оста көйлиләр икән?

— Тэнзилә, әйдә, каласың ич!

Ул куркып китте. «Каласың ич» каяндыр күктән иңгән кодрәтле аваз кебек аны бик житди рәвештә искәртә сыман тоелды.

Шәмсеҗиһан белән Зөбәрҗәт аңа, кычкырып, кул болгыйлар икән. Тэнзилә туфлиләрән салып кулына тотты һәм, сакланып кына кайнар туфракка баса-баса, иптәшләре янына китте.

— Кызыкларны ишетмәдең дә. Вәт ничек

житкергәннәр алар ферманы, - диде Шәмсежиһан, Тәнзиләне шелтәләп.

— Аңа сүз әйтмәгез, Шәмсежиһан апа, - диде Бибинур, Тәнзиләне яклап, - Мин үзем дә, берәр яры барсам, дөнъяның матурлыгына карап туя алмыйм. Мәскәү фестивалендә дә булдым бит әле мин.

Кызлар «ах» иттеләр.

Бибинур иң өстендәге ефәк яулыгын алып күрсәтте:

— Шуның истәлеге. Бер япон егете бүләк итте. Адресымны алып калып хат та язган иде. Укып булмады: японча язылган. Ахырдагы: «каро-шо, друг, мир» дигән өч сүзен генә аңладым. Менә Мәскәүдә күңелле булды, ичмасам!

— Ә авылыгызда ничек, күңеллеме? - дип сорайды Тәнзилә. Ул Мәскәүне аркылыга-буйга йөргән, япон егетләре белән хат алышкан кыз авыл тормышын пыр туздырыр дип көткән иде. Алай булып чыкмады. Бибинур:

— Кемгә ничектер, әмма мин үзебезнең авылда йөрәккә ятышлы бер ямь табам. Монда мин белмәгән бер генә түмгәк тә юк. Түмгәк арасындагы тәкәрлекләренә кадәр таныш. Таныш һәм жанга якын. Авыл да, матур җыр кебек, ялыктырмый бит, - диде.

— Авыл якын була ла инде ул күңелгә, - диде Шәмсежиһан.

Тәнзиләнең Шәмсежиһанга ачуы килде. Ат

дагалаганда бака ботын кыстырган кебек, алан кадәр авызын тутырып сөйлəнгəн була, тəмлє сүзнєң ямен жибəрə. «Көчлє ирек» хакында сүз бара лабаса! Балчыклыда торыр иде синєң Бибинурың!

Тəнзилə чыраєндагы үзгəрешнє Бибинур тагын абайлады. Ул кызарып киттє. Фестиваль, тəkəрлєк оялары хакында сөйлəргə бөтєнлəй жыєнмаган иде ич ул! Хəзєр мактанган сыман килеп чыкты. Кичə кич колхоз председателє:

— Кара аны, ишетсен колагың, сак сөйлəш. Мактаналар икəн болар дип китмəсеннəр, яхшылыкның, байлыкның чигє юк аның. Безнєң дə килмəгəн жирлəрєбєз күп, булганын күрсəт, артыгын кубарылма, - дип кисəткəн иде.

Хəєр, Бибинур үзє турында сөйлəгəндə гєнə искə алды ла тəkəрлєклəрнє. Зəбəржəт белəн Шəмсєжиһанда бу сөйлəшү Бибинурга булган хөрмəтнє гєнə арттырды. Тик менə бу борчак чəчəгє тəслє яшєл бизəк тəшкəн, ябык изүлє, кыска жиңлє күлмəк кигəн, сөрмəлє күзлє Тəнзилə гєнə...

Юл тау бите буйлап барды да барды. Байтак юл алгач, сəфəрчелəрнєң игътибарын тау кашындагы дəү-дəү комташ кантарлары жəлєп иттє. Трактор вагоны дəүлєгє таш кисəклəрє, бер иңнəрє белəн тау эчєнə кєрєп, катлам-катлам өєлєп яталар. Ташларның кояш һəм жыл шомарткан ягы меңнəрчə исємнəр, цифрлар белəн чуарлан-

ган. Гарәпчәдәй дә, латин хәрефләре белән дә, яңачалап та, кыеклап-мыеклап бик күп кешеләр үз истәлекләрен калдырганнар. Аерата тырышлары хисләрен жыр итеп, шигырь өзеге итеп таш битенә чокып күчергәннәр. Менә яңа язу:

«Былбыл булып, гөлгә кунып

Керәсең төшләремә.

Галия, Тәлгать»

— Үзенә күрә тарихи урын. Сабан туге көннәрендә монда яшьләр жыела, - дип аңлатты Бибинур.

— Бибинур, әз генә хәл алыгк әле шушында, - диде Тәнзилә кинәт.

Бибинур каршы килер кебек түгел иде, әмма Шәмсежиһан белән Зөбәржәт беравыздан:

— Нинди хәл жыю тагын? Килгәч-килгәч, барын да күреп китик инде. Сыерларын күрмә, жәйләүләрен күрмә, килеп йөрисе дә калмаган! - дип кырт кистеләр.

Башым авырта, бармагым сызлый дип тә карады Тәнзилә, аны тыңламадылар. Ахыр чиктә ул иреннәрен кысты һәм катгый итеп:

— Барыгыз алайса! Сыер тизәге иснәргә ашыгасым юк әле. Барыгыз, куып житәрмен, - диде. Аның кыяфәтенә: «Сез кушасыз, ә мин тыңламыйм. Мин беркемне дә тыңламыйм», - дигән төс чыккан иде.

— Ярар, Шәмсежиһан апа, - диде аларны килештерергә теләп Бибинур, - безнең жәйләү ерак

түгел. Тау башындагы ялгыз караманы күрәсезме? Әнә шуңа җиткәч тә, туп-туры түбәнгә төшәргә. Тәнзиләнең аягы авырта бугай. Чатанлап килүен бая ук сизгән идем. Берәз гына хәл алыйк булмаса.

Кояшта кызган ташларга тезелешеп утырдылар. Тәнзилә чуп-чуар, кәкре-бөкре язуларга тагын карады. Баягы җыр күзгә чалынды:

«Былбыл булып, гөлгә кунып...»

Кемнәр икән ул Галия белән Тәлгать? Нинди моң яисә нинди хәсрәт бу искиткеч җырны ташка чокытып яздырды икән аларга? Бәлки, балаларча шукланганнардыр алар? Нигә Тәнзиләнең гомерендә шундый минутлар булмады икән?! Сабан туеннан соң Балчыклы яшьләре дә урманнарга, аклан чирәменә китәләр иде бит. Нигә Тәнзилә болай йокымсырап яшәде икән? Ул бит шундый ташта гына булса да үз исемен калдыра алмаган әле. Нигә? Бәлки, шәхси тормышында гына түгел, эшендә дә артык ваемсыздыр? Галия үз мәхәббәтен тапкан, Бибинурда мәхәббәт тә, дан да бар... Нигә боларның берсе дә юк Тәнзиләдә?

Ул каш астыннан гына иптәшләренә карап алды. Бибинурның нәрсә уйлаганын белү кыен түгел: ул ярым елмаеп түбәнгә, зәңгәр рәшә дерелдәгән җирләргә карап тора. Шәмсеҗиһанның чырае кырыс, Зөбәржәт ашыгуын һичкемнән дә яшерми иде шикелле. Ул авыр сулап әле Бибинурга, әле Тәнзиләгә карап ала.

— Китәбезме?

Зөбәржәт Тәнзиләнең күз карашы белән очрашуга сикереп торды.

Байлар юлы белән байтак кына баргач, Тәнзилә борылып карады: соры ташлар әллә нинди сихри төсләргә кереп нидер ымлыйлар, аңа дәшәләр кебек тоелды. Ашыктырган өчен ул Зөбәржәткә ачулана иде. «Тәҗрибә алу дигән булып, укыганын сөйләр инде, әллә Тәнзилә Бибинур укыган китапларны гына укый алмасмы? Бибинурның да әллә ни кырганы күренми әле. Әйбәт болыннары, көтүлекләре булмаса, алырлар иде сөтне, пычагым. Шул инде, бер мактарга тотынсалар, егылганчы мактыйлар».

Бара-бара Тәнзилә үзенәң көнләшүен, усал каенана кебек, юк сәбәпләрне бар итеп Бибинурдан гаеп-кыек эзләп баруын сизенде. Аның бөтен нәрсәне онытасы, кемгәдер сыенасы, иркәләнәсе килде. Тик кемгә сыенсын, кемгә иркәләнсен ул? Күңелендә кузгалган көнләшү корты тагын акрын гына кыймыл-кыймыл килергә тотынды.

VI

Алар Бибинурга ияреп жәйләүгә килеп житкәндә, «Көчле ирек»нең ферма мәдире белән Гайфулла да шунда барып чыкканнар иде. «Көчле ирек»нең ферма мәдире — таза гына гәүдәле, кара, үткен күзле, сыңар куллы Мөнәвир исемле ир уртасы кеше, кунакларны, тактадан гына ясал-

ган булса да, шактый күркәм, дүрт тәрәзәле өйгә дәште. Үзе, калын мыекларын исән калган кулы белән сыпыра-сыпыра:

— Рәхим итегез, кадерле кунаклар, безнең, штаб жәен менә шушында инде, - диде.

Эсседә йөрөп бик арылган иде. Шәмсежиһан белән Зөбәржәт күлэгәгә керү белән рәхәтләнеп киттеләр. Гайфулла, Тәнзиләнең төкселәнеп то-руын яратмыйча, хужалар сизмәслек кенә итеп күз кысып алды. Шәмсежиһан:

— Нәбине күрмәдеңме? - дип сорады.

Гайфулла:

— Айры-чөйре йөрмик, дидем мин. Менә хә-зер Нәбиеңне эзләп тап инде, - дип зарланырга кереште.

Сап-сары итеп кырып юылган өстәл тирәсенә утырыш-тылар. Мөнәвир шкафттан ике дәфтәр алды. Берсен Бибинурга бирде. Жыйнаулашып сөйләшә башладылар.

Сүз шактый озакка тартылды. Бибинур сы-ерларны ел буе ничек ашатуларын, ничек тәрбия итүләрен сөйләп чыкты. Шәмсежиһан сорашып торды. Зөбәржәт кирәк дип тапканнарын язып та алды. Байтак вакыт үттө. Нәби һаман күренмәде, Гайфулла тагын тузынды.

Районның төрле почмакларына таралган таныш-белешләре белән багланышны Нәби бер-вакытта да өзмәде. Якын-тирәдәге авылларда бер генә сабан туге да, көзгә бәйрәмнәр дә Нәби-

сез узмаганга, аның һәр җирдә туганым апалары да, үз апамнары да, ерак җиңгиләре дә тулып ята иде.

«Көчле ирек»кә килгәч тә, ул үзен бер кунак кына итеп сизде. «Эшем кешеләре йөрсеннәр, оештырып алып килдем, күрсеннәр, ә мин үземчә булайым әле», - дип уйлады ул.

Авыл буш иде. Нәби арлы-бирле сугылды, ишеге ачык булгач, медпунктка барып керде. Фельдшер кыз да кырга ашыга икән. Ул, гафу үтенеп, ишекне бикләп китеп барды.

Нәби ярылганчы алма ашарга ниятләп колхоз бакчасына барырга уйлаган иде, бакчаның шактый ераклыгын хәтерләп, ул уеннан кире кайтты. Бу эсседә алма дип җәһәннәм астына барып йөрмәс инде. Ахырда ул аргы урамдагы апаларына кагылырга булды. Апа яшьтән үк сихәт булмаганга, колхоз эшенә йөрми. Димәк, ул, һичшиксез, өйдә булачак. Кыярны бик оста тозлый, чөгендерле катыгы тел йотарлык була, ул ягы да яхшы, йортлары да аулак. Нәби тәвәккәлләп китеп барды һәм кичкә кадәр апаларында калды.

VII

Бибинур кичке савымга кадәр калыгыз дип бик каты үтенгәч, кунаклар калыр кебек тә булганнар иде, Гайфулланың кәжәсе килде. Ул: «Менә сыерларыгызны гына карап киләбез, безнең дә кырык эшебез кырылып ята. Кылны кырыкка яра

торган көннәребез», - дип, кызларга карап куйды. «Калабыз дип авыз ачасы булмагыз, сезне дә сыерларыгыз көтә!» - дигән сүз иде бу. Шәмсеҗиһан аңлап ияген какты, Тәнзилә дәшмәде.

Утлауга барып эре сөякле, салмак хәрәкәтле чуар сыерларны карап кайттылар. Сыерлар яңа урылган арыш җирендәге билчән калдыклары белән шулкадәр мавыкканнар иде, кунакларга күтәрелеп тә карамадылар. Елкылдап торган нәсел үгезе генә нигәдер ятсынды, күзенең агын әйләндереп, һаваны иснәштереп Тәнзиләләр ягына сузылып торды.

Кайтышлый яңадан лагерьга кагылдылар. Анда шул ук рәхәт тынлык хөкем сөрә, кипкән печән һәм сөт исе килә иде. Өй күлэгәсендә яңа чабылган үлән чемчекләп, такта арбага җиккән алаша тора. Бөрчек-бөрчек бизәкле ситсы күлмәк кигән, түгәрәк алъяпкыч бәйләгән чандыргына карчык ат янына басып, бәләкәй учын кашы өстенә куеп, килүчеләргә җитди генә карап тора иде.

— Жамал әби! Тагын үзең киләсе иттеңмени? - дип кычкырды Бибинур аны күргәч.

Карчыкны үзенә таба юнәлгән Бибинурдан бигрәк кунаклар кызыксындырды, ахры. Ул җавап бирмәде, иң элек:

— Кунакларың кайсы якныкы? - дип сорады. Аннан соң гына: - Бер дә киләсе түгел идем, эше дә муеннан. Теге Нурулла сөтле ашны бик ярата.

Бүгөн сөтле аш пешерермен дип әйтеп жибәргән идем. Кайната башласам, эреде дә китте. Килми хәлем калмады, - диде.

Жамал әби интернатта яшәүче механизаторларга аш-су пешерүче икән. Лагерь янындагы подвалдан сөт чыгарган арада, ул Тәнзилә янына килеп сораша башлады.

Тәнзиләнең сөйләшәсе килми иде. Ул берике авыз сүз белән карчыктан котылмакчы булып, кыска-кыска гына итеп жавап биргәләде дә читкәрәк китте. Тик карчыклардан алай тиз ычкынып буламыни? Жамал Шәмсеҗиһан янына барды. Алар бик тиз уртақ тел таптылар, авыл, тирә-юнь яңалыкларын бик тиз бер-берсенә бушатырга тотындылар.

Жамал Балчыклыда үзенең ерак кардәше булуын, аның сугышта үлеп калганын, хатыны, бала-чагалары исәнлеген, тик алар белән йөрешә алмауларын сөйләде. Тәнзиләнең шул ерак кардәше Гарәфи кызы икәнлеген белгәч, Жамал ни өчен килүен дә онытып, тәмләп, тәфсилләп сорашырга кереште. Килмәүләре өчен үпкәләде. Инде килеп тә кермичә китүләре өчен бөтенләй әрләп ташлады.

VIII

— Килгәнсең, бик әйбәт булган. Инде берне кунмыйча жибәрмим! Юк-юк! Үлгәч тә кырык көнлек эш кала! Мөдирең белән дә үзем сөйләшәм, бер кичтән әллә ни булмас әле. Әткәң мәрхүмне

искә төшереп сөйләшеп утырырбыз, - диде ул. Тәнзилә аның янына кермичә китмәскә вәгъдә биргәч кенә, Жамал арбасына менеп утырды, ике куллап дилбегәгә чытырдап ябышты һәм кипшергән иреннәрен очлайтып:

— Нө-ө! - дип алашаны куа башлады.

Тәнзиләнең хәтеренә кайчандыр әнисе сөйләгән сүzlәр төште. «Көчле ирек»тә апаңнар бар дигән иде бугай ул. Тик нигә китәр алдыннан бер сүз дә әйтмәде соң әле ул?

Мәгъмүрә апа исә Тәнзиләнең кичәге сүzlәреннән айнып житә алмаганга, хәтере чуалып, Жамал карчык турында бөтенләй онытып жибергән иде.

Мөнәвиргә бик зур рәхмәт әйттеләр. Ул: «Тагын килегез. Менә, кышның көне кыскарак булса да, иркенрәк чак була. Куна-нитә ятарсыз», - дип озатып калды.

Кайтышлый сүз әллә ни куермады. Күргән нәрсәләр хәтсез күп, ишеткәннәр шактый катлаулы булып, аларны хәтер сандыгына салу өчен яңа килеш барлап куярга кирәк иде. Шәмсежиһангына тынмады. Ул бара-бара да әле башын чайкый, әле телен шартлатып ала:

— Һе, бакчы ничек, ә!!

Аның кыланышы Тәнзиләнең ачуын китерә башлады. Ул башта Бибинурдан уңайсызланып дәшми барды. Түзде-түзде дә чыдамы бетте:

— Бер дә күкләргә сикерер жирләре юк инде

анысы, Шәмсежиһан апа!

Тәнзилә бу сүзләрне Бибинурга төрттере-
брәк әйткән иде, аның бер дә исе китмәде:

— Яле алайса, сөйләп жиһәр. Нәрсәбез начар
безнең?

— Начар түгел, бик әйбәт сездә. Тик монда-
гы кебек шартлар тудырылса, теләсә кем рекорд
бирә ала. Әллә мин дүрт мең литр сөт алмас идем-
ме?

— Кояштыр алмас идең! - диде Шәмсежиһан.

— Фи-и! Ние бар аның?

— Әнә шул «ние» бар шул. Синең белән мин
шул «ниен» тапмаганга чиләнеп ятабыз, мең
ярым белән ияк сыпырып калабыз. Ние булмаса,
син дә, мин дә, Мөхәммәтәмин дә савар иде аны!

Тәнзиләнең кызарынып-бүртенеп баруын-
нан Бибинур рәхәтләнеп көлеп жиһәрде:

— Әйдә, сынап карыйбыз, Тәнзилә! Минем
белән ярышка чыгасыңмы?

Тәнзилә беравык дәшми барды.

— Чыкмыйм. Безнең колхоз болай да адәм
көлкесенә калган, инде синең белән дә ярышам
дип бөтенләйгә хур буласы килми.

Гайфулла, машинаны кабыза торырбыз дип,
алданрак киткән иде. Ул Тәнзиләнең бу сүзләрен
ишетсә, ни эшләр иде икән, анысын әйтүе кыен,
әмма тын гына кайткан Шәмсежиһан белән
Зөбәржәткә житә калды. Ничек адәм көлкесе?!
Уйнап сөйләшәме, уйлапмы Тәнзилә бүген?

Тәнзилә күп сүзләрне кузгатса да, үзе бәхәскә катышмады. Сөйләгез әйдә, сөйләгез дигәндәй кулын гына селкеде. Үзе: «Их, мөмкинлекләр булсын иде дә, күрсәтәсе иде сөтне ничек саварга кирәклеген!» - дип уйлап куйды.

Аның бармаклары кымырчып китте.

Ләкин ул ашкыну озакка бармады. Зур топольләргә күмелгән авыл урамына барып кергәч, баганаларда электр лампалары күргәч, тагын Балчыклының калын тузан каплаган урамнары, салам түбәле фермалары хәтергә төште. Тагын үз авылы фәкыйрь, кешеләре мескен, хәлләре мөшкел булып тоелды Тәнзиләгә.

Кызлар кайтып житкәндә, иптәшләре барысы да машина янына жыйналган иде. Чирәм өстендә керт-керт итеп вак-вак кабып ямь-яшел дәү кыяр ашап утырган Нәбине Гайфулла пыр туздырып орыша иде.

Бибинурларга кереп, кәрәзле бал белән чәй эчеп чыктылар. Алма белән сыйландылар. Бибинур, күчтәнәч булып дип, иң эреләрен генә сайлап, бер бәләкәй капчыкка алма да тутырып бирде.

Кузгалабыз гына дигәндә, кызлар Жамалның үтенүен искә төшерделәр. Тәнзилә вәгъдәсен онытмаган булса да, Гайфулладан читенсеп, үзе сүз кузгатырга кыймый тора иде. Кызлар башлап жибәргәч, ул калырга рөхсәт сорады.

— Каласың килә икән, кал, сыерларыңны

үзебез карарбыз, - диделәр Зөбәржәт белән Шәмсежиһан беравыздан. Теләр-теләмәс кенә Гайфулла да ризалык бирде.

— Утырмага калдырмыйбыз, иртәгә иртүк кайтып житкән бул, ишетсен колагың, - дип ныгытты ул.

Машина тирәсенә малай-шалай жыелды. Идарәдән хисапчы, тагын берничә кеше чыгып, озату беркадәр тантаналырак төс алды.

Зөбәржәт Бибинурны кунакка чакырды:

— Кил, яме, Бибинур!

— Килермен, үзегез дә безне онытмагыз!

Интернат дигәннәре өч бүлмәле, зур-зур тәрәзәле, бакча эчендә утырган агач йорт булып чыкты. Ике бүлмәсендә механизаторлар — комбайнчылар, тракторчылар тора икән. Өченче бүлмәгә Жамал карчык урнашкан. Бибинур Тәнзиләне шунда озатып куйды.

Жамал карчыкның үз йорты аргы очта ук булганга, ул монда куна-ята тора иде. Кайбер көннәргә генә карты Сәхәп тузынып килеп аны кунарга алып киткәли. Ә болай күбрәк вакыты интернатта үтә. Аш пешерә, кер юа. Суны мәктәп балалары ташып бирә. Аларның берничәсе шушында мәктәп бакчасында даими кизү торалар икән. Кура жиләге жыялар, карлыган, чия. Алма юк, агачлары әле үсеп кенә килә.

Бераз бөкрәйгән гәүдәле булса да, күрер күзгә шактый таза Жамал карчык Тәнзиләнең килүенә

бик куанып, боларны бик тәмләп, ваклыклары белән сөйләп чыкты. Шул арада ул әллә никадәр эш эшләп алды. Почмакта зур кисмәктә торган гөлгә су сипте. Агач бадьянга өстендә майлары йөзеп йөргән тәмле исле кәбестә ашы салып Тәнзиләне ашарга кыстады. Яңа гына чәй эчкән булса да, Тәнзилә ашны ялт иттерде. Өйләрендә кәбестә ашы пешермиләр иде алар.

Карчык, электр лампочкасын кабызып, жиң очларын кайтара-кайтара Тәнзилә янына килеп утырды. Хәл-әхвәл сорашты.

Башта кыяр-кыймасрак утырган Тәнзиләнең теле ачылып китте. Ул бөтен булган зарларын, фермаларының эшәкелеген, председателләре Бикбулатның аны станциягә жибәرمәвен, жае чыкса, колхоздан китәргә дә уе барлыгын сөйләде. Жамал әбисенең аны бүлдермичә генә тыңлавы, аны хуплаган сыман ияк кагып куюлары Тәнзиләнең күңелен жиңеләйтеп жибәрде.

— Алай икән, алай икән. Менә бармагач-күрмәгәч, белешмичә дә ятабыз бит. Хәлләрегез бик үк шәптән түгел икән шул. Безнең авылны ошатыңмы соң?

Кинәт бирелгән бу сорауга Тәнзилә кыска гына җавап бирде:

— Бик.

— Алай икән, - диде карчык яңадан. Ул, нәрәдәр әйтергә теләп тә базмыйчарак торган кеше сыман, бер Тәнзиләгә, бер кичке караңгылык

иңеп барган тәрәзәләргә карады.

— Кызым, әллә бөтенләйгә бездә генә каласыңмы?

— Ничек сездә?

— Безнең колхозда дим. Авылыбыз бик әйбәт безнең.

Кешеләре дә бик ару. Үзен, күргәнсеңдер инде. Башка авыллардан килеп төпләнүчеләр күп булды инде бездә. Сыер савучыларга урын табылыр иде әле. Председатель белән үзем сөйләшеп карармын. Каласыңмы?

Жамал Тәнзиләнең икеләнүен күреп кыстарга, үгетләргә, кызыктырырга кереште:

— Ошаса, үзебездә торырсың. Безнең бер улыбыз — төпчегебез генә яныбызда. Менә монда интернатта торырга да була. Яратмасаң, фатирга чыгарсың, барыбер китәм дисең бит.

Чыннан да, әллә тәвәккәлләргәме? Тик бигрәк кинәт була түгелме соң бу? Тәвәккәлләгән — таш йоткан, диләр диюен! Жаечыкканда... Балчыклыга кендеге берекмәгән ич аның. Китәм дип тә уйлагач... Бәлки, бәхете шушындадыр? Әнкәсе, ул читне күргәнең бармы соң, дип сораган иде. Менә күрдә ич, ошады. Бер ияләнгән эш тә булса. Төпләнеп калса, әнкәсен дә монда алдырыр. Алманы бик ярата бит. Ә монда колхоз хезмәт көненә алма да өләшә икән. Бикбулатның авызы чалышаер иде. Менә шунда Бибинур белән дә ярышып күрсәтер иде ул. Әллә йөрәкләнергәме?..

Ул арада бакча ягында ниндидер шау-шу купты. Жамал карчык сикереп торды, каударланып ишекле-түрле йөреп алды:

— Ай аллам, тагын Латыйплар кәжәседер инде. Корытты инде бакчабызны, ләгыйнь!

Тәнзилә, Жамалга ияреп, ишек алдына чыкты.

Шомырт агачлары арасында алама, мүкләк кәжә күренде. Аның артыннан ук яланаяк, күлмәкчән генә ике малай элдерәләр иде. Агачлыктан:

— Мин күрмәсәм, әллә кунарга каласы тагын! Бакча корыткыч! Сез дә, шәп егетләр, шуны күрмәгәнсез, - дигән сүзләр ишетелде.

— Ә-ә, Бибисара! Ярый, ул күргән икән әле мур кыргырын,— диде Жамал карчык һәм, Тәнзиләгә борылып: — Син безнең Бибисараны беләсеңме? Ул үрдәкләр карый, - диде.

— Юк, белмим.

— Берүк ялгышып аңа әби диеп дәшә күрмә. Сара апа гына диген. Кич утырырга килә ул безгә.

Кәжә «үзенә кирәкне» алды, ахры. Тыкрыктан бик әче итеп мәэлдәгән аваз килде. Бибисара:

— Койрыгын кыл белән буарга кирәкул явызның. Латыйпны әйтер идем, ир башы белән кәжә асрамаса, - дип кычкыра иде.

Ниһаять, барысы да тынды. Бибисара Тәнзиләләр янына килде. Өчәүләшеп өйгә керделәр. Жамал:

— Аш ашыйсыңмы, Бибисара? - дип сорады. - Бик тәмле кәбестә ашы пешергән идем.

— Ашамыйм, кәбестә ашы эчне авырттыра. Токмачың булса, әллә берәр тәлинкәсен чамалаган булыр идем.

— Юк шул, - диде өзгәләнеп Жамал. - Алайса менә бик тәмләп кенә чәй эчәрбез. Хәзер кайнап чыга.

Тәнзилә, шундый зур җәфалар күргән кеше бик карттыр, таушалгандыр дип уйласа, Бибисара әле шактый нык күренә иде.

Жамал Бибисараның бүлмәдәге чит кешене бөтенләй күрмәмешкә салышуын яратмады.

— Менә, Бибисара, бу Тәнзилә була инде. Безнең кардәш тиешле кыз.

— Ә-ә, алаймыни әле? Мин бер-бер юлаучымы әллә дип торам. Шәһәрдән килдеңме?

— Юк, авылдан...

— Кайсы авылдан?

— Балчыклыдан.

— Ә-ә, күл буенда сез йөргәнсез икән инде алайса.

— Йөргән идек шул.

— Нигә килдегез соң сез?

— Танышырга, тәҗрибә алырга.

— Таныштыгызмы соң?

— Таныштык.

— Сара апагызны күрдегезме?

— Күрмәдек.

— Танышу шулай буламыни? Их сез, кычыткан чыпчыклары, йөргәнсездер инде юкны бушка авыштырып. Кем күрсәтеп йөрдө?

— Бибинур.

— Ә, алайса ярый. Төплә кыз.

Мич янында самавыр җырлый, күрше бүлмәдән радио тавышы ишетелә башлады. Бибисара озак кына бер ноктага текәлеп дәшми утырды. Колагы янындагы усал төк белән капланган чикләвек дәүлегә миңе генә селкенгәләп куя иде.

— Ә син? - дип сорады ул, ялт итеп Тәнзиләгә таба борылып.

— Менә кунакка килдем әле, Җамал апа...

— Кунак буласың килде алайса? Ярый, ярый!..

Сүзгә Җамал катышып китте. Ул Бибисараның кәефен табарга теләгәндәй тәмләп, сузып-сузып сөйли башлады:

— Бер киңәш бар әле монда, Бибисара. Тәнзиләне әллә үзебездә генә каласыңмы дип димлим.

— Ничек үзебездә?

— Балчыклыда хәлләре бик мөшкел икән аларның.

— Ә безнең хәлләр аңа ошаганмы?

Бибисара соңгы сорауны Тәнзиләгә карап әйткәч, ул җавап бирде:

— Сездә әйбәт, миңа бик ошады, - диде Тәнзилә, ни әйтергә белмичә. Хисләрең әле урынына

утырмаганда, мәсьәлә әле үзең өчен дә бик ачык булмаганда, кешегә аңлату кыен шул.

— Сездә начар инде? - диде тынарга исәбе булмаган Бибисара.

— Начар булмый ни, фермаларыбыз хан заманыннан калган иске, салам түбәле. Сездең терлекчеләр өе оҗмах кебек, ә безнекеннән куркып качарсың. Миче агартылмаган, тәрәзәсеннән җил өрә. Колхоз председателенең ике ятып бер төшенә дә керми.

— Җил өрә, ә? - Бибисара тагын дәшми торды. - Шуның өчен китәргә булдыңмы?

— Аның өчен генә дип түгел... Әле китүем дә...

Их, бу Җамал әбине! Нигә телен тыймаган инде. Үзләре сөйләшкән, киңәшкән генә җитмәгән, чит кешене дә арага китереп кыстырды. Тәнзилә бөтенләй югалып калды. Бибисараның яңа сораулар әзерләгәнә күренеп тора. Сөйләгәндә аның сул кашы сикереп-сикереп китә, күзләре ялтырый.

— Син боларны райкомга барып сөйләгәнсеңдер, шәт? Председателегез шуңа сине яратмагандыр.

— Юк, сөйләмәдем. Председательнең алай кубарылып бер сүз дә әйткәне юк.

— Синең әйткәнең бармы соң? Председательгә дим?

— Юк, әйткәнем юк.

Тәнзилә сорауларның күплегеннән гаҗиз бу-

лып, үз жавапларының бик беркатлы икәнлеген аермый башлады. Ул Бибисараның тел төбөндә нәрсә ятканын сизде.

— Сөйләшмәдем дисең инде?

— Ниен сөйлисең аның? Ни файда? Иптәш кызларым жыелышларда әйтеп карадылар, стенага борчак сипкән кебек кенә.

Бибисара жәһәт кенә Тәнзиләгә борылды:

— Ә син койрыгыңны кыстыңмы? Комсомол башың белән, энә значогың таккансың ич... Ничек намусың житеп үз колхозыңны чуттан чыгарып утырасың син? Ничек качарга йөрәгең житә синең?!

— Мин качмадым...

Жамал нишләргә дә белмәде, аның тизрәк бу гауганы бетерәсе килә иде. Ул Бибисараның әле бер ягына, әле икенче ягына чыкты:

— Ай аллам, Бибисара, куйчы, менә чәең суына. Әле бит китәм дигән сүзе юк, киңәш-табыш итешү генә...

— Юк, Жамал, син куй димә әле. Нигә без колхоздан качмадык икән заманында? Колхозга керсәң, кафер буласың, иманың бугазыңа аркылы килә, диләр иде безгә. Чаттан торып саклыйлар, аталар иде. Арык ат, агач тырма, бер төрәнле сабан белән жир ертып интеккәндә, нигә качмадык икән без? Кая ул фермалар, урта мәктәпләр, клублар. Нигә болай бозылды яшьләр? Без бит, яшьләр менә бу ефәк күлмәкләрне кисен, әйбәт

туфлиләрдән йөрсен, тормыш яхшырсын дип тырыштык. Кан койдык.

Бибисараның тавышы кинәт йомшарды, ул, укынган кебек чал чәчле башын селкә-селкә, берравык сүзсез калды.

Тәнзилә бу газаплы минутларның тизрәк үтеп китүен теләде. Ул, үзенә дәлилләренә бу карчык сүзләре алдында бик көчсез, зәгыйфь икәнлеген сизеп, дәшми утырды. Аннары карт кешенә акылы да инде аның. Әле кызарлык, тузынырлык берни дә булмаган ич! Менә Жамал әби дә кеше ләбаса, ул бер дә тузынмады, әйбәт кенә тыңлады, хәтта калырга киңәш бирде. Тәнзиләнең башына да килмәс иде әле бу фикер.

Бибисара яңадан кабынды:

— «Көчле ирек» колхозында эшләр һәрвакыт ал да гөл булды дип уйлыйсыңмы? Алайса, ни шайтаныма тәҗрибә алырга дип сине монда жиберделәр?! Сугыштан соң килеп кара идең син монда. Фермада тездән саз. Атлар булмагач, өчдүрт ел тирес чыгарылмаган. Сөт түгел, чуртым да юк иде. Әгәр шунда барысы да качып киткән булсалар. Качучылар да булды...

Жамал да Бибисараны җөпләп ияк кагып утыра башлады.

— Хәтерлисеңме, Жамал, минем тавыкларым читән-чыбыктан үргән бер кетәктә яшиләр иде. Шул чакта райкомнан берәү килеп төште. «Апа, сез тавыклар карыйсызмы?» - ди. «Юк, мин әй-

тәм, карамыйм, карасаң да күреп булмый аларны. Кетәкнең тәрәзәсе юк, ишеге юк». Без качмадык. Күңелебезгә дә кереп карамады ул уй. Әкренләп барын да үзебез төзәттек, үзебез булдырдык. Әзәргә бәзер генә килеп утырырга барың да оста!

— Әйе, әйе, хәлебез бик мәшкәл иде ул чагында.

Барысы да тын калдылар. Бибисара китәргә жыенды. Жамал никадәр генә кыстаса да, чәй эчәргә калмады. Сабуллашмыйча гына, кемгәдер рәнжегән төс белән, авыр-авыр атлап чыгып китте.

Тәнзиләнең иң кыен имтиханнарны биргәндә дә болай таушалганы юк иде. Ул, сулкылдаган чигәләрен кысып, Жамал әбисе күрсәткән урынга барып ятты. Тәмле көн исе килеп торган одеялны иягенә кадәр тартып күзләрен йомды. Башы әйләнә иде аның. Борчылулы уйлар аның арыган тәннен һаман тормыш ыгы-зыгысы дулкыннарында тирбәтәләр. Әйе, тормыш менә шундый икән ул. Кемнәрдер синнән җавап таләп итәләр, кызалар, синең өчен дә чын күңелдән борчылалар икән.

Бибисараны озаткач, пәси кебек йомшак кына басып, Жамал әби кире керде. Мич тирәсендә кайнашты. Озак кына итеп ипи кисте. Тәрәзә янына барып тыңлап торды. Сәгатькә карады.

Тәнзиләнең йокламаганын белә ич, нигә бер сүз дә дәшми?

Бакчада эт өрде. Кемнәрдер мыдыр-мыдыр

сөйлөшөп алдылар. Ишек шыгырдады. Күрше бүлмөгө берьюлы ике-өч ир кеше килеп керде. Жамал алар янына чыкты.

Тэнзилә аз гына йокымсырап китте, ахрысы. Ул карчыкның аш бүлүен дә, ипине, самоварны алып чыгып китүен дә сизми калды.

Теге якта кашык-тэлинкә шалтыравы ише-телде. Ишек ябылып ук бетмэгән иде. Кайтучыларның калын гына тавышлысы нидер сөйли дә, калган ике тавыш озак итеп, рэхэтләнеп көлөләр:

— Койрыгын кыл белән буыгыз, диме?

— Бибисара әйтер ул.

— Кем кәжәсе соң ул, Жамал апа?

— Булды инде бер жәфа авылыбызга. Качак Латыйп дигән кешене беләсезме? Тыкрык буендагы бәләкәй өйдә торалар. Шул юньсезнең мур кыргырысы инде.

— Кәжәсе дә хужасына охшаган икән!

Бу юлы Жамал карчык рэхэтләнеп көлөп жибәрде.

— Сезнең авылда кушаматлар бетмэгән икән әле, - диде калын тавыш.

— Соңгы елларда бер кешегә дә кушамат такмыйлар инде тагуын, бу Латыйп белән әллә нәрсә булды инде менә. Ходайның хикмәте дигәндәй, бик әшәке кушамат ябыштырып куйдылар үзенә.

— Нигә качак дип атадылар соң аны? - диде яшь тавыш.

Жамал карчык бераз уйланып торды.

— Юньсез кеше булып чыкты ла ул Латыйп. Сугыш беткәч, ир-ат колхозда бик кадерле чакта, авылыбызны ташлады да качты ул. Өен сатты, сыеры бар иде, анысын суйды. Имеш, авылдагы нигезен бетереп мәңгегә китә. Китмәгән кая! Бер заман әйләнеп кайтмасынмы Латыйбың! Ялыныпмы-ялынып колхозга алуны сорый, ата-бабасын исенә төшергән. Беләбез инде кемне исенә төшергәнән. Ул елны һәркем олау-олау икмәк, учы-учы белән акча алган иде. Каян ишеткәндер, кайтып та житкән качкының. Нишлисең, колхозга алдылар. Нигезен бирделәр. Кечкенә булса да өй торгыздылар. Менә ару гына эшләп маташа. Тик качак дигән кушаматы гына калды.

Калын тавышлы тагын нидер әйтте. Өчәүләшеп бүлмәне яңгыратып көлеп жибәрделәр. Жамал карчыкның:

— Чү, оланнар, артык каты көлмәгез, минем якта кунак кыз йоклай, - дигәне ишетелде.

Яшь тавыш:

— Нинди кыз ул, әби? - дип сорады.

Тәнзилә сагаеп урыныннан күтәрелә төште. Жамал карчык нигәдер ашыкмады, бүлмә ягынан кашык-тәлинкә тавышлары гына килеп торды.

— Ул ни... бер кыз инде. Балчыклыдан. Безгә туган тиешләрәк була. Монда танышырга килгәннәр. Колхозыбызның эше рәтсез, ди. Китәргә йөри икән.

— Теге Латыип кебек качыпмы? - дип сорады яшь тавыш.

Тэнзилә одеялын атып бәрде. Сикереп торып караватына утырды. Башка сүзләр ишетелмәде, кайсыдыр ишекне кысып куйды. Бүлмәдән шаркылдап көлгән тавышлар гына килде. Жамал әби Тэнзиләнең гайбәтен сата, ахры. Менә ничек! Качып бөтен авылга хурлыклы даны таралган алама кәжәле Латыип кебек. Ул кыен вакытта авылдашларын, ата-бабасының нигезен ташлап киткән. Иртәгә үк бөтен кеше шушы хурлыклы исем белән Тэнзиләне атый башласа? Ни өчен? Кемгә начарлыгы тиде аның? Ул бит үзенең эш күрсәтә алуын, булдыра алуын гына расларга тели.

Ә теге бүлмәдә һаман көлөләр. Тэнзилә берәр жинаять эшләгәнме әллә? Хаталык кылганмы? Латыип та, аның кебек, колхозларын сүгеп зарланып йөргәндер. Бибисара апа аның белән бер табынга утырып чәй дә эчмәде бит. Чыннан да... Күперне төзәтмәгән өчен Лотфулланы үзе дә сүккән иде бит. Ә үзе... Бибисара дәрәс сөйли түгелме соң? Йокымсырап, дәшми яшәү, риза булып тору ни дигән сүз ул?.. Яхшы тормыш өчен көрәшсәргә, аны төзү өчен жаныңны аямаска дип укуйтканнар иде бит аны мәктәптә... Төзедеме ул?.. Көрәштеме? Ә ул Бибинурлардан кимме әллә?! Тырышса, Балчыклыны да рәткә салып була торгандыр ич. Шәмсежиһаннар ничек кайтып җитте икән? Тэнзилә ике көн инде сыерлары янында булмады.

Мүкләге берәүгә дә баш бирми иде, сөтен төшерә микән?

Нигә монда ята соң әле ул?

Бераздан интернат тәрәзәсе тавышсыз гына ачылды, бакчага бер күләгә сикерде. Эт өрдә. Күләгә бакчалар артыннан олы юлга таба чыгып китте.

Бераздан Жамал карчык керде. Караватка күз салды, тәрәзәгә. Дәшмәде, елмайды гына. Идәндәге гөл чүлмәген кире тәрәзә төбенә куйып дип үрелсә, исе китте:

— Сөбханалла, төн гөле чәчәк аткан!

1959 ел, Казан